

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Lexikon des Mittelalters, Vierter Band — Achte Lieferung. G ö s s — G ü n t h e r.
Artemis Verlag. München und Zürich. Matinusstrasse 8, D-800 München 40.
Σελ. 1569-1792.

Τὸ πλῆθος τῶν συνεργατῶν καὶ εἰδικῶν ἐπὶ ἐκάστου λήμματος συνεργατῶν, τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρου ἐκδοτικοῦ οἴκου ἐπιστρατευθέντων, συμβάλλει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ταχεῖαν ἐκδοσιν ἐκάστου τεύχους. Διὸ καὶ εἶναι ἄξιοι συγχαρητηρίων οἱ ἐκδότες, ἅμα δὲ καὶ θαυμασμοῦ διὰ τὸν ζήλόν των πρὸς ταχεῖαν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀποπεράτωσιν τοῦ πράγματι ἀξιολόγου καὶ τοῦτ' αὐτὸ μοναδικοῦ εἰς τὴν παγκόσμιον βιβλιογραφίαν τοῦ εἴδους του ἔργου.

Ἐπισημαίνομεν, ὡς συνήθως, τὰ δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας λήμματα, ἀναλύοντες τὰ ἀξιολογώτερα ἐξ αὐτῶν. Ἐνδιαφέρον τὸ Goticismus, ἥτοι ἡ διάδοσις τῆς Γοθικῆς τέχνης καὶ γραφῆς ὑπὸ τῶν Γόθων, οἵτινες ἐκ τῶν χωρῶν τῆς Σκανδιναβίας ὀρμηθέντες, κατέκτησαν δόλοκληρον τὴν Εὐρώπην καὶ διέδωσαν τὰς ἰδίας παραδόσεις των, γλώσσαν, γραφὴν καὶ τέχνην. Περαιτέρω τὸ λήμμα Gottesbeweise- ἀποδείξεις περὶ Θεοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ὅλα τὰ παράγωγα ἐκ τοῦ ὅρου «Θεός» μετὰ πλουσίας νεωτέρας βιβλιογραφίας. Göttingen ἢ πόλις. Τὸ λ. Grab = Τάφος καὶ τὰ παράγωγα, ἐκτενὲς καὶ λίαν ἐνδιαφέρον, μετὰ πλουσίας βιβλιογραφίας. Λίαν ἐνδιαφέρον τὸ λ. «Γραμματική» (βιβλιογρ.). «Γραφή». Γρατιανός. Τὰ λήμματα τῶν ὀνομάτων «Γρηγόριος», Γρηγοῤῥᾶς, Γρηγοριανὴ μεταρρύθμισις, Γρηγόριος Ἄντιοχείας, Μελισσηνός, Πάρδος, Σιναΐτης (βιβλ.). Τὰ μάλιστα ἐνδιαφέροντα δι' ἡμᾶς τὰ λήμματα «Ἑλλάς», Ἑλληνικὴ Γραφή καὶ ὅλα τὰ παράγωγα ἐκ τοῦ ὅρου Griechenland, ἐκτενῆ λήμματα μετὰ πλουσίας βιβλιογραφίας. Ἐνδιαφέροντα τὰ λήμ. τὰ ἀρχόμενα ἐκ τοῦ ὅρου Gross-grosser, Grosses = μέγας, μεγάλο, Grundherrschaft = κατ'ἀκτῆσις κοινωνική, οἰκονομική, ἀγροτική, γῆς, χώρας κ.π.ἄ. ὡς νοεῖται εἰς τὴν ἀρχαίαν, βυζαντινὴν καὶ τὴν νεωτέραν περίοδον καὶ ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως καὶ μάλιστα εἰς ὅλας τὰς χώρας (βιβλ.). Ἡ ἐπισήμανσις τῶν ἀνωτέρω λημμάτων καὶ μόνον, ἀποδεικνύει τὸ μέγα ἐνδιαφέρον ποῦ προκαλεῖ εἰς τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας καὶ μεμορφωμένους.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Lexikon des Mittelalters, Vierter Band — Neunte Lieferung. G ü n t (h) e r — H e i -
l i g e. Artemis Verlag. München und Zürich. Matinusstrasse 8, D-800, Mün-
chen 40. Σελ. 1793-2016.

Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ τοῦ Μεσαίωνος Λεξικὸν εὔρε διεθνῆ ἀνταπόκρι-
σιν μετ' ἐθνουσιασμοῦ. Ὅχι μόνον διὰ τὴν μέθοδον καταχωρίσεως τῶν ἄρθρων ὑπὸ τῶν
διεθνῶς κύρους συγχρόνων ἐπιστημόνων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πλήρη ἐνημέρωσιν τῆς βιβλιο-
γραφίας. Τὰ κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τοποθετούμενα, ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα ἱστορικά,
εἰς βυζαντινολόγους ἐπιστήμονας, εἰς λήμματα εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος κ.λπ. Ἡμεῖς φυσι-
κὸν εἶναι νὰ ἐνδιαφερώμεθα περισσότερον διὰ τὰ ἄρθρα, ἅτινα διὰ τοὺς Ἕλληνας ἔχουν
ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον — Ἕλληνας βεβαίως ἐπιστήμονας ὅλων τῶν εἰδικότητων. Ἀλλὰ καὶ
ταῦτα ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ, ἵνα καὶ μόνον ἐλκύσωμεν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν.

Ἄγαθὸν ὕψιστον (Gut, höchstes), ἀγαθὸς ποιμὴν, τὸ δίκαιον τοῦ ἀγαθοῦ (ἀντι-
κειμένον), ἀγαθὸς ποιμὴν, κυριαρχία (κατ'ἀκτῆσις) τοῦ ἀγαθοῦ, Haartacht (=κώμην φέ-

ρειν ὑπὸ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν), Ἀδριανὸς-οί, αἱματοσκόπιον, λιμήν, (παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς), Χάγη, ἀγιογραφὴ-φῆσις, διὰ τῶν χειρογράφων, παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (βιβλ.), ἀγιοπολίτης, Halle (πόλις τῆς γερμ.), Ἀμβουῦργον, ἐμπόριον (βιβλ.) χειρόγραφα (ἐκτενὲς ἄρθρον μετὰ βιβλ.), ἐργόχειρα, (ἐκτενὲς ἄρθρον μετὰ βιβλ.), αἴρεσις (ἐκτενὲς ἄρθρον μετὰ βιβλ.), ἄρμονία, Χάρτμαν, (ὄνόματα), οἰκία (ἀρχαιολογικῶς, ἀνοικοδόμησις κ.λπ., βιβλιογρ.), κύριος, κυριαρχία κυρίου, (βιβλ. ἐκτενέστατον ἄρθρον), στρατός, Χαϊδελβέργη, Heiden,-ntum (=ἔθνικοί, εἰδωλολάτραι, εἰδωλολατρεία), Heilige (=ἄγιοι, ἐκτενέστατον ἐν τέλει τοῦ τεύχους ἄρθρον, ὅπερ συνεχίζεται καὶ εἰς τὸ ἐπόμενον τεῦχος). Καὶ μόνη ἡ ἐπισήμανσις τῶν ἀνωτέρω εὐχρίθιμων ἄρθρων ἀποδεικνύει τὸ μέγα ἐνδιαφέρον παντὸς ἐπιστήμονος ἢ καὶ ἀπλοῦ ἀναγνώστου. Διὸ καὶ τὸ Λεξικὸν τοῦτον πρέπει νὰ στολιζῆ πᾶσαν δημοσίαν ἢ ἰδιωτικὴν Βιβλιοθήκην.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Lexikon des Mittelalters, Vierter Band — Zehnte Lieferung, Heilige Lanze — Hiddensee. Artemis Verlag. Hackenstrasse 5. D-8000 München 2.

Τὸ ἕνατον τεῦχος ἄρχεται διὰ τῆς περιγραφῆς τῆς ἐννοίας καὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ὄρου «Ἅγιος-Ἄγία» καὶ τελειώνει διὰ τοῦ ὄρου Hide (=εἰδωλον - εἰδωλολάτρης-εἰδωλολατρεία), σελ. 2017-2208. Ὁφείλομεν νὰ ὑπενθυμίσωμεν εἰς τοὺς μελετητάς, ὅτι ἀνὰ δέκα τεύχη ἔχομεν καὶ νέον τόμον. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι μέχρι σήμερον ἐξεδόθησαν 114 τεύχη, ἔχομεν οὕτω πως 11 πλήρεις τόμους καὶ 4 ἐν ὄψει τεύχη. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν ζῆλον τῶν ἐκδοτῶν, ὥστε, διὰ τοῦ πλήθους τῶν εἰδικῶν συνεργατῶν, τοὺς ὁποίους ἐπεστράτευσαν οἱ ἐκδοταί, τὸ ἔργον νὰ συνεχίζεται ἀνεμποδίστως, τοῦθ' ὅπερ καὶ γίνεται. Διὸ καὶ πολλὰκις ἐπληνέσαμεν διὰ τοῦτο τοὺς ζηλωτάς ἐκδότας τοῦ ἔργου, ὅπερ εὖρε πράγματι διεθνή ἀναγνώρισιν.

Τὸ λῆμμα «Ἅγιος - Ἄγία - Ἄγιότης» ἐκτίθεται ἀπὸ πάσης ἀπόψεως καὶ μάλιστα ὄχι μόνον δι' ἐρμηνείας τῆς ἐννοίας καὶ σπουδαιότητος τοῦ ὄρου, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ ὄρος ἐκτίθεται ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει. Περαιτέρω ἐρμηνεύονται καὶ πάντα τὰ σύνθετα παράγωγα τοῦ ὄρου, ἤτοι εἰκὼν ἀγίου, ἅγιος σταυρός, ἁγίων θρύλοι, ἁγίων βίος, Ἅγιον Πνεῦμα κ.λπ., ἅγιος Τάφος, ἅγια μέσα, ἅγια φυτά, κ.π.κ. Πολλὰ ὀνόματα Heinrich (Ἐρρίκος) (σελ. 2038-2110), Heizung (=θέρμανσις), Heldendichtung (=ἠρώων ποιήσις, ἔπη ἢ ἐπικὴ ποιήσις), Ἐλένη (μῆτηρ Μ. Κων/τίνου), λατρεία τῶν ἁγίων καὶ εἰκονογραφία, Ἑρακλῆς, Heraldik (=διδασκαλία περὶ τῆς μορφῆς καὶ τῆς χρήσεως τῶν ὅπλων), ποικίλα συναφῆ ὀνόματα, Heroldsdichtung (ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν καὶ σημασίαν, ὡς ἡ προηγουμένη), Herr, Herrschaft (=κύριος, κυριαρχία, ἐξουσία, κατάρκτησις). Λίαν ἐνδιαφέρον καὶ τὸ λῆμμα «Ἡσυχασμός» (ἐκτενὲς βιβλιογρ.). Ἐξαήμερον, ἐξάμετρον. Ἐν τέλει (σελ. 2208) παραπέμπει εἰς τὸ προσεχὲς τεῦχος διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς λέξεως Hide (=ἀντὶ τῆς λέξεως Heide und hier), «ἐδῶ» καὶ εἰδωλολάτρης, εἰδωλολατρεία.

Οὕτω πως περατοῦται καὶ τὸ δέκατον τεῦχος τοῦ τετάρτου τόμου τοῦ διεθνoῦς κύρους ἀνὰ χεῖρας Λεξικοῦ τοῦ Μεσαίωvus, τοῦ ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ἐγείροντος δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας ἐπιστήμονας, ὡς τοῦτο ἐτονίσσαμεν κατ' ἐπανάληψιν καὶ εἰς τὰ προηγούμενα ὑφ' ἡμῶν ἀναλυθέντα τεύχη.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, herausgegeben von Herbert Hunger, 39. Band, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1989, σελ. 394.

Ἡ Ἐπετηρὶς αὕτη εἶναι ἔκδοσις τῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τὰς Βυζαντινὰς Σπουδὰς (Byzantinistik) τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Institut für Byzantinistik und Neogräzistik) τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης. Ψυχὴ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος Ἐπετηρίδος, ἥτις εἶναι συνέχεια τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Αὐστριακῆς Βυζαντινῆς Ἐταιρείας, εἶναι ὁ διακεκριμένος Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης καὶ πρώην Πρόεδρος τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν κ. Herbert Hunger, ὅστις εἶναι παγκοσμίως γνωστὸς διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀρίστην γνώσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διὰ τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα καὶ διὰ τὴν τεραστίαν συμβολὴν του εἰς τὴν προώθησιν τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ εἰς τὴν διάδοσιν τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ 39ος τόμος τῆς λαμπρᾶς καὶ πάντοτε λίαν καλαισθητικῶς τετυπωμένης Ἐπετηρίδος ταύτης ἔχει μορφήν καὶ δομὴν, ὅμοιαν πρὸς τὴν τῶν προηγουμένων τόμων καὶ περιλαμβάνει Πίνακα Βραχυγραφῶν καὶ Συντμήσεων, Πίνακα 63 εἰκόνων (Abbildungen), 17 ἀξιολόγους μελέτας, ἀναφερομένας εἰς διαφόρους πτυχὰς τοῦ ἑλληνοβυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, 34 κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἔκτενεῖς βιβλιοκρισίας, 13 εὐσύνοπτα βιβλιοκριτικὰ σημεῖα, Πίνακα δημοσιεύσεων πηγῶν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας καὶ διευθύνσεις τῶν συνεργατῶν τοῦ τόμου.

Ἐκ τῶν μελετῶν ἐπισημαίνομεν ἰδιαιτέρως ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου (Alexander Kazhdan), εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ κοσμικὰς πηγὰς δικαίου, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν ὁμοφυλοφιλίαν (Spyros Troianos), εἰς τὸν πρεσβύτερον Κωνσταντινουπόλεως Λεόντιον (Cornelius Datema καὶ Pauline Allen), εἰς τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Κηρουλλάρου (Franz Tinnefeld), εἰς τὸ συγγραφικὸν ἔργον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς (Dieter Reinsch), εἰς τὴν φιλικὴν καὶ μετέπειτα ἐχθρικήν σχέσιν τοῦ Δημητρίου Καβάσιλα καὶ τοῦ Γρηγοῦρα (Hans-Veit Beyer), εἰς τὴν «κωδικολογικὴν, παλαιογραφικὴν καὶ παλαιογραφικομουσικὴν» ἐξέτασιν τοῦ Στιχηραρίου Vat. gr. 2018 τοῦ 11ου αἰῶνος (Alberto Doda), εἰς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐν Λεονταρίῳ Ἀρκαδίας (14ος αἰὼν) (Jenny Albani) καὶ εἰς πάτρωνας καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν τελευταίαν βυζαντινὴν περίοδον (Marcus Rautman).

Ἐκ τῶν ἔκτενῶν βιβλιοκρισιῶν ἢ τῶν εὐσυνόπτων βιβλιοκριτικῶν παρουσιάσεων, αἱ περισσότεραι τῶν ὁποίων εἶναι κατ' ἐξαιρετὸν τρόπον γεγραμμένα ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν Herbert Hunger καὶ J. Koder, ἀναφέρονται ἰδιαιτέρως ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὰ ἐξῆς ἔργα: «Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἕως τὴν εἰκονομαχίαν» (ὑπὸ Kariophilos Metsakes), «Μελέται εἰς τὴν Βυζαντινὴν Σιγilloγραφίαν (Studies in Byzantine Sigillography)» (ἐκδ. ὑπὸ Nicolas Oikonomides), «Συνέσιος Κυρήνης καὶ ἡ Κυρηναϊκὴ (Synésios de Cyrène et la Cyrénaïque du Bas-Empire)» (ὑπὸ Denis Roques), «Μετὰφρασις μετὰ Εἰσαγωγῆς καὶ Ὑπομνήματος τοῦ ἔργου Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης «Διήγησις τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης»» (ὑπὸ John R. Melville Jones), «Κριτικὴ ἔκδοσις τῶν Ἑκατὸν Πεντήκοντα Κεφαλαίων τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ» (ὑπὸ Robert E. Sinkewicz), «Οἱ παλαιοχριστιανικοὶ ἄμβωνες τῆς Ἑλλάδος (Die frühchristlichen Ambone Griechenlands)» (ὑπὸ Peter H. F. Jakops), «Οἱ τοιχογραφίαι τῆς μονῆς Λατόμου Θεσσαλονίκης καὶ ἡ Βυζαντινὴ Ζωγραφικὴ τοῦ 12ου αἰῶνα» (ὑπὸ Euthymios N. Tsigaridas), «Ἡ συλλογὴ Δημητρίου Οἰκονομοπούλου (Demetrios Ekonomopoulos Collection)» (ὑπὸ Chrysanthi Baltoyanni), «Ἡ Μεταβυζαντινὴ Τοιχογραφία

εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τὰς ἄλλας Ἰονίους νήσους (Die nachbyzantinische Wandmalerei auf Kerkyra und den anderen ionischen Inseln)» (ὑπὸ Demetrios D. Triantaphyllopoulos), «Τὰ μωσαϊκὰ τῆς Νέας Μονῆς Χίου (The Mosaics of Nea Moni on Chios)» (ὑπὸ Doula Mouriki), «Σύμμικτα κριτικὰ» (ὑπὸ Georgios A. Christodulu), «Τὸ Ἅγιον Ὅρος» (ὑπὸ Gerasimos Smyrnakes), «Βυζαντινὴ Αἰταλοακαρνανία» (ὑπὸ Athanasios D. Paliuras) καὶ «Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῆων (The Church of the Panagia Chalkeon)» (ὑπὸ Anna Tsitouridou).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐπισημάνσεων καθίσταται προφανὴς ἡ ἀξία τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τόμου, διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ὁποῦ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Herbert Hunger ἐκοπίασαν ὁ συντάκτης Καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης Wolfram Hörandner καὶ οἱ συνεργάται ἐν τῷ αὐτῷ Πανεπιστημίῳ Καθηγητὴς J. Koder, Ὑφηγητὴς H.-N. Beyer, Dr. E. Kisslinger, ὡς καὶ τὰ στελέχη τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν Dr. F. Hild, Dr. N. Mersich καὶ Dr. P. Soustal.

Ἐξαιρετικὴν ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ ὑψηλοτάτης στάθμης ποιητικὴ ἐμφάνισις τοῦ τόμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ δημοσιευομένων μελετῶν καὶ βιβλιοκρισιῶν. Ὡς Ἕλληνας χαίρομεν ἰδιαιτέρως, διότι ἡ ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Herbert Hunger ἐκδιδομένη Ἐπετηρὶς (Jahrbuch) ἔχει προωθήσει σημαντικῶς τὰς Βυζαντινὰς Σπουδὰς καὶ συντελεῖ ὥστε ἡ διεθνὴς ἐπιστημονικὴ οἰκογένεια νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν τόσον τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Κληρονομίας, ὅσον καὶ τῆς εἰς αὐτὴν ἀναφερομένης νεωτάτης διεθνοῦς Γραμματείας. Ἐπίσης χαίρομεν, διότι προβάλλονται ἰδιαιτέρως τόσον Ἑλληνικὰ Μνημεῖα, ὅσον καὶ ἐκλεκτὰ νεοελληνικὰ ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δημητρίου Σαλάχα, *Τὰ μυστήρια τῆς χριστιανικῆς μυστικῆς (Βάπτισμα - Χρίσμα - Θεία Ἐυχαριστία), στὸν νέο Κώδικα Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας (Codex Iuris Canonici)*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 214.

Εἰς μίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ Ὁρθόδοξος καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, διεξάγουσαι ἐπίσημον θεολογικὸν διάλογον, μελετοῦν ἰδιαιτέρως τὴν μυστηριακὴν δομὴν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἐπισήμανσιν τῶν κοινῶν σημείων καὶ τῶν διαφορῶν των, ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ ἀξίαν τὸ ὡς ἄνω νέον βιβλίον τοῦ πατρὸς Δημητρίου Σαλάχα. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐξεδόθη ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ σειρᾷ «Διάλογος», ἥτις, παρουσιάζουσα μελέτας καὶ κείμενα περὶ τῶν σχέσεων Ὁρθοδοξίας καὶ Δύσεως, διευθύνεται ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Θεοδώρου Ζήση.

Ὁ συγγραφεὺς, ὁ ὁποῖος εἶναι Καθηγητὴς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου εἰς τὰ ἐν Ρώμῃ Ποντιφικὰ Πανεπιστήμια Gregoriana, Angelicum καὶ Institutum Orientale, εἶναι λίαν γνωστὸς ἀφ' ἑνὸς ὡς γνώστης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς διακεκριμένος ἐρευνητὴς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς μέλος τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, ἥτις διεξάγει τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα θεολογικὸν διάλογον τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπερ ἔχει ἐκτυπωθῆ καλλιτεχνικῶς ὑπὸ τοῦ ἐν Θεσσαλονικῇ Ἐκδοτικοῦ Οἴκου Ἀδελφῶν Κυριακίδη, περιλαμβάνει εὐστοχον καὶ λίαν διαφωτιστικὸν τετρασέλιδον κριτικὸν Πρόλογον τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Βλασίου Φειδᾶ (σ. 5 ἐξ.), Εἰσαγωγὴν τοῦ συγγραφέως, ἐπισημαίνουσας τὴν μεθοδολογίαν καὶ τοὺς στόχους τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συγγραφῆς του (σ. 9 ἐξ.), τὸ ἐν ἐπισήμῳ λατινικῇ γλώσσῃ κείμενον τῶν εἰς τὰ τρία μυστήρια ἀναφερομένων ὑπὸ σ. 840-

958 Κανόνων τοῦ Codex Iuris Canonici (σ. 13 ἐξ.), τὴν ἐλληνικὴν ἀπόδοσιν τῆς σχετικῆς λατινικῆς ὁρολογίας (σ. 33 ἐξ.), Γενικὴν Βιβλιογραφίαν (σ. 39 ἐξ.) καὶ τέσσαρα Κεφάλαια. Τὸ Α' κεφάλαιον (σ. 43 ἐξ.) ἀναλύει τὰς περὶ τῶν Μυστηρίων γενικὰς διατάξεις (καν. 840-848). Τὸ Β' κεφάλαιον ἀναλύει τοὺς ὑπ' ἀρ. 849-878 κανόνας, οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται εἰς τὸ Μυστήριον τοῦ Ἁγίου Βαπτίσματος (σ. 79 ἐξ.). Τὸ Γ' κεφάλαιον (σ. 133 ἐξ.) ἀναφέρεται εἰς τὸ Μυστήριον τοῦ Χρίσματος (καν. 879-896), ἐνῶ τὸ Δ' κεφάλαιον ἀναλύει τοὺς ὑπ' ἀριθ. 897-958 κανόνας, οἱ ὅποιοι ἀφοροῦν εἰς τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας (σ. 157 ἐξ.). Τέλος, ἐν Παραρτήματι (σ. 207 ἐξ.), παρουσιάζεται ἡ δομὴ τῆς Ἀκολουθίας τῶν τριῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς μύσεως.

Ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν τῆς νέας αὐτῆς ἐργασίας τοῦ π. Δημητρίου Σαλάχα εἶναι ἡ εὐστοχος θεολογικὴ ἐρμηνεία τῶν σχετικῶν κανόνων τοῦ Codex Iuris Canonici ἀφ' ἐνὸς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Θεολογίας τῶν κειμένων τῆς Β' Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ (1962-1963) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν σχετικὴν διδασκαλίαν καὶ πράξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ πρὸς τὰ κείμενα τῶν πορισμάτων τοῦ σχετικοῦ μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν ἐπισήμου θεολογικοῦ διαλόγου. Ἡ ὑπὸ τοῦ π. Σαλάχα ἐπιτυχὴς χρῆσις τῆς συγκριτικῆς ἱστορικοκριτικῆς μεθόδου δεδικαιολογημένως ἐπισημαίνεται ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ συναδέλφου κ. Φειδᾶ, ὅστις ὀρθῶς ἐξάγει, ὅτι ὁ συγγραφεὺς «κατέφυγε σὲ συγκριτικὴ ἀξιολόγησιν τῶν θετικῶν διατάξεων τοῦ νέου Κώδικα ὅχι μόνον μετὰ ἀντίστοιχας διατάξεις τοῦ προηγούμενου Κώδικα (1917), ἀλλὰ καὶ μετὰ ἐκλεκτικὴ ἀναφορὰ σὲ πατερικὰς χρήσεις τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς παραδόσεως. Ἡ συγκριτικὴ αὐτὴ ἀξιολόγησις μετασχηματίζεται σὲ πολλὰς περιπτώσεις καὶ σὲ εὐαίσθητα ζητήματα σὲ κ ρ ι τ ι κ ῆ σ τ ἄ σ η τῶν ἐπὶ μέρους ρυθμίσεων τοῦ νέου Κώδικα μετὰ σαφῆ πρόθεσιν τῆς γεφύρωσιν τῶν διαπιστουμένων ἀντιθέσεων μεταξὺ τῆς Ὁρθοδόξου καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς σχετικῆς παραδόσεως καὶ πράξεως» (σ. 6).

Ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης ἀσφαλῶς ἔχει μερικὰς ἐπιφυλάξεις ἢ ἀντιρρήσεις διὰ τὰς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως παρουσιαζόμενας ἔναντι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας ρωμαιοκαθολικὰς διαφοροποιήσεις (πρβλ. τὸν μὴ ἐπαρκῶς δικαιολογούμενον ὑπὸ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἀποκλεισμὸν τῶν νηπιῶν ἐκ τῶν Μυστηρίων τοῦ Χρίσματος καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἢ τὴν ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις ἀναγνώρισιν κατ' «οἰκονομίαν» μορφῶν «μυστηριακῆς κοινωνίας» πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας ἀναγνωρίζεται ἡ μυστηριακὴ δομὴ).

Πρέπει ἰδιαιτέτως ἀπὸ ὀρθοδόξου σκοπιᾶς νὰ χαιρετισθῇ ὁ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοις μὲν ρωμαιοκαθολικῶν λειτουργικῶν μεταρρυθμίσεων, αἱ ὁποῖαι συνδέονται μετὰ τῆς τελέσεως τῶν τριῶν Μυστηρίων καὶ αἱ ὁποῖαι ἐπραγματοποιήθησαν μετὰ τὴν Β' Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ, εἴτε προταθεῖσαι ὑπ' αὐτῆς εἴτε ἐναρρυνθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ὄλου ἀνακαινιστικοῦ πνεύματός της καὶ ὑπὸ τῆς τάσεως πρὸς μίμησιν τοῦ παραδείγματος τῆς σχετικῆς λειτουργικῆς πράξεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς. Ἔστω ὡς παράδειγμα ὁ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοις μὲν ρωμαιοκαθολικῶν ἀποκλεισμοῦ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐνότητος τῶν Τριῶν Μυστηρίων ἐν περιπτώσει χριστιανικῆς μύσεως ἐνηλικίαν ἢ ἢ παρὰ τοῖς Ρωμαιοκαθολικοῖς ἐνίσχυσις τῆς Πνευματολογίας τοῦ Μυστηρίου τοῦ Χρίσματος διὰ τῆς παραπομπῆς εἰς τὰς Κτηχῆσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων καὶ εἰς τὸ «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» ἔργον τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, ἢ ἢ διαμόρφωσις τοῦ νέου Ρωμαϊκοῦ Τυπικοῦ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μυστηρίου τοῦ Χρίσματος διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς αὐτὸ τῆς φράσεως «Λάβε τὴν σφραγίδα δωρεᾶς Πνεύματος Ἁγίου» («Accipe signaculum doni Spiritus Sancti»). Διὰ τὴν φράσιν ταύτην αὐτὸς ὁ Πάπας Παῦλος Στ' διεκήρυξεν, ὅτι αὕτη εἰσῆχθη, διότι «εἶναι προτιμότερος ὁ ἀρχαιότατος τύπος τῆς Βυζαντινῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐκφράζεται ἡ δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ὑπενθυμίζεται ἡ καθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. (βλ. Πράξ. 2,1-4,38). Ὑποθετοῦμεν, λοιπόν, τὸν τύπον αὐτὸν σχεδὸν κατὰ γράμμα»

(σ. 144). Παρομοία ἔξαρχος τοῦ παραδείγματος τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ὑπὸ τοῦ σ. ἐν σχολίοις καὶ διὰ τὸν ἐπικλητικὸν χαρακτήρα τῶν νέων Ρωμαιοκαθολικῶν Εὐχαριστιακῶν Ἀναφορῶν ἢ διὰ τὸ Συλλεῖτουργον ἢ δι' ἄλλα σημεῖα τῆς τελέσεως τῶν τριῶν Μυστηρίων.

Ἡ ἀρίστη πρωτότυπος ἐργασία τοῦ πατρὸς Δημητρίου Σαλάχα, ἥτις ἐν πολλοῖς σημείοις προβάλλει τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ πατερικὴν παράδοσιν καὶ δι' αὐτὸ δύναται νὰ εἶναι ἐξαιρετὸν βοήθημα καὶ μνημόνιον εἰς χεῖρας τῶν διεξαγόντων τὸν ἐπίσημον θεολογικὸν διάλογον μεταξύ Ὁρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν, θὰ ἦτο δυνατὸν εἰς μίαν δευτέραν ἔκδοσιν νὰ ἐμπλουτίσῃ τὰ συγκριτικὰ σχόλιά της διὰ τῆς βιβλιογραφικῆς χρήσεως καὶ μερικῶν ἄλλων ἔργων, ἐκ τῶν ὁποίων δειγματοληπτικῶς ἀναφέρομεν εἴτε τὴν λαμπρὰν ἐπὶ διδασκαλίᾳ διατριβὴν τοῦ πρωτοπρ. π. Ἐμμανουὴλ Σημανθηράκη, ἥτις ἔχει τὸν τίτλον «Ἡ παρὰ τοῖς Ρωμαιοκαθολικοῖς τελεσιουργία τῶν Μυστηρίων τοῦ Βαπτίσματος, τοῦ Χρίσματος καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας μετὰ τὴν Β' Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου» (ἐν Ἀθήναις 1979), εἴτε τὰς γερμανιστὶ γεγραμμένας μελέτας: R. H o t z, Sakramente — Im Wechselspiel zwischen Ost und West, Gütersloh 1979. Evangelos T h e o d o r o u, Die Entwicklung des Initiationsritus in der byzantinischen Kirche, ἐν E. Chr. S u t t n e r (ἐκδ.), Taufe und Firmung. Zweites Regensburger Ökumenisches Symposium, Regensburg 1971. Evangelos T h e o d o r o u, Die Einheit der Initiationsmysterien in der Orthodoxen Kirche, ἐν Hansjörg auf der M a u r - B r u n o K l e i n h e y e r (ἐκδ.), Zeichen des Glaubens - Studien zu Taufe und Firmung: Balthasar F i s c h e r zum 60. Geburtstag, Zürich - Einsiedeln - Köln 1972.

Ἐπαινοὶ ὀφείλονται καὶ εἰς τὸν Καθηγητὴν κ. Θεόδωρον Ζήσην διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ διευθυνομένην ἔκδοσιν τῶν μελετῶν τῆς θεολογικῆς σειρᾶς «Διάλογος», ἥτις κατέστη γνωστὴ καὶ διὰ τοῦ ἐξαιρετοῦ ἔργου τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἐλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ «Θεολογικοὶ Διάλογοι — Μία Ὁρθόδοξος Προοπτικὴ» (1986).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Σ τ α ὕ ρ ο υ Ε. Κ α λ α ν τ ζ ά κ η, Ὁ δισταγμὸς τῶν ἐκλεκτῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὴν κλήση τοῦ Θεοῦ. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. 29, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 477 ἕως 515.

Εἰς πολλοὺς μεγάλους ἄνδρας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, οἱ ὅποιοι ἐκαλοῦντο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νὰ ἀναλάβουν θείαν καὶ κυρίως προφητικὴν ἀποστολὴν πρὸς τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν ἢ πρὸς τὰ ἔθνη, παρουσιάζετο συνήθως τὸ φαινόμενον τῆς ἀναποφασιστικότητος καὶ ἐξεδηλοῦντο ἐπιφυλάξεις, δισταγμοὶ καὶ ἀντιρρήσεις καὶ τελικῶς ἄρνησις νὰ ἀναλάβουν ταύτην. Ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπὸ κρίσιν μελέτης, ἐπίκουρος Καθηγητῆς τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, ἡσυχάζητο πρὸ ἐτῶν μὲ μίαν τοιαύτην περίπτωσιν, τοῦ προφήτου Ἰερεμίου, εἰς ἐμπεριστατωμένην ἐργασίαν του, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ δισταγμὸς τοῦ Ἰερεμίου στὴν προφητικὴ του κλήση. Θεολογικὴ ἐμβάθυνση στὴ βιβλικὴ προφητεία» (Θεσσαλονίκη, 1986), εἰς τὴν ὁποίαν προέβη εἰς διεξοδικὴν ἀνάλυσιν τοῦ προβλήματος τοῦ ἐκδηλωθέντος δισταγμοῦ τοῦ σπουδαίου ἐκείνου προφήτου. Ἡδὴ δὲ ἐξετάζει καὶ ἐξ ἄλλων ἐπόψεων τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο θέμα εἰς μίαν νέαν καὶ εὐρυτέραν ἐρευνητικὴν μελέτην του, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναζητεῖ καὶ ἐπισημαίνει τοὺς λόγους, εἰς οὓς δέον νὰ ἀποδοθῇ τὸ φαινόμενον αὐτό, ὅπως διαπιστοῦται εἰς τὰς περιπτώσεις καὶ ἄλλων ἐκλεκτῶν προσωπικοτήτων τῆς Π. Διαθήκης καὶ δὴ τοῦ Μωυσέως, τοῦ Γεδεών, τοῦ Ἡσαίου, τοῦ Ἰεζεκιήλ, τοῦ Ἰωνᾶ, συμπεριλαμβανομένου καὶ ἐνταῦθα καὶ τοῦ Ἰερεμίου.

Τῆς ἐργασίας ταύτης προτάσσεται σύντομος Βισαγωγή, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ κ. Καλαντζάκης κατ' ἀρχὰς ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ τῆς κλήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ δισταγμοῦ τὸν ὁποῖον ἐξεδήλουν οἱ ὑπ' Αὐτοῦ καλούμενοι, οἱ ἐκλεκτοὶ Του, καὶ κυρίως οἱ προφῆται (σελ. 478), ἐν συνεχείᾳ δὲ περὶ τῆς ἀντιρρήσεως τῶν κλητῶν τούτων ὡς τρόπου ἐκφράσεως τοῦ δισταγμοῦ των (σελ. 479). Περὶ τῆς τοιαύτης ἀντιρρήσεως ὀρθῶς παρατηρεῖ, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ἀντίλογος εἰς τὸν θεῖον λόγον ἀλλὰ μία ἰκεσία διὰ τὴν ἄρσιν καὶ τὴν ματαίωσιν τῆς θείας ἀποφάσεως (σελ. 480).

Εἰς τὸ κύριον μέρος τῆς μελέτης του ὁ σ. ἀναλύει κεχωρισμένως ἐκάστην ἐκ τῶν μνημονευθειῶν περιπτώσεων κλήσεων, μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν νὰ φωτίσῃ γενικῶς τὸ πρόβλημα τοῦ δισταγμοῦ τῶν ἐκλεκτῶν τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν κλήσιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐν πρώτοις ἐξετάζει τὴν περίπτωσιν τοῦ Μωϋσέως, τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἡγέτου καὶ ἐλευθερωτοῦ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει εὐθέως τὴν ἀντίρρησιν του διὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ ἀνατιθεμένου εἰς αὐτὸν ἔργου, ἰσχυρίζομενος ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἐνδεδειγμένος διὰ τὴν ἀποστολὴν του ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Προσφυῶς παρατηρεῖ ὁ σ. ἐν προκειμένῳ, ὅτι εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Μωϋσέως κυριαρχοῦν παράδοξα συναισθήματα, «καθὼς ὁ Θεὸς ἀπροσδόκητα παρεμβαίνει στὴ ζωὴ του καὶ τοῦ ζητᾷ νὰ τὸν ὑπηρετήσῃ» (σελ. 482). Ἐν συνεχείᾳ ἀσχολεῖται μὲ τὴν παρομοίαν περίπτωσιν τοῦ Γεδεών, ἐνὸς ἐκ τῶν πλεόν ἀνδρείων κριτῶν τοῦ Ἰσραήλ, τοῦ ὁποῖου «ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ διεγείρει τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα καὶ ἐξάπτει τὴν ἐθνικὴ συνείδηση» (σελ. 486). Περαιτέρω ἐξετάζει τὴν κλήσιν τοῦ Ἡσαΐου. Περὶ αὐτοῦ προβαίνει εἰς τὴν λεπτὴν παρατήρησιν, ὅτι καίτοι οὗτος ἀποδέχεται αὐθρομήτως τὴν κλήσιν του, ἐν τούτοις ἐκδηλώνει δισταγμὸν τινα ὅσον πληροφροῦνται τὸ περιεχόμενον, τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προφητικοῦ του κηρύγματος (σελ. 489), ἀλλὰ τελικῶς θέτει ἑαυτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ, ὑπακούων καὶ ὑποτασσόμενος εἰς τὰς βουλὰς Του (σελ. 493).

Μετὰ ταῦτα ἀναφέρεται εἰς τὴν κλήσιν τοῦ Ἰερεμίου, τοῦ ὁποῖου ὁ δισταγμὸς πρὸς ἀποδοχὴν τῆς κλήσεώς του προβάλλει εἰς ἐντονώτερον βαθμὸν, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους κλητοὺς τοῦ Θεοῦ. Ἀποδεικνύει ἡμῶς ὁ σ., ὅτι ὁ ἄτολμος καὶ διστακτικὸς Ἰερεμίας γίνεται ἐν τέλει ὁ ἀπτόητος ἐπέρμαχος τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ θαρραλέος ἐκφραστὴς τῶν βουλῶν Του, καὶ ὅτι ὁ θεῖος οὗτος λόγος ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν μόνιμον πνευματικὴν χαρὰν (σελ. 497). Διὰ τὴν στάσιν τοῦ Ἰεζεκκιήλ κατὰ τὴν κλήσιν του ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ συνεχὴς ἐνθάρρυνσις «μὴ φοβηθῆς, μὴ πτοηθῆς, μὴ ἐκστής» καὶ ἡ ἐπίσης συνεχὴς προτροπὴ «βιάδιζε καὶ εἰσελθε» ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἐνδεικτικὰ τῶν ἐνδοιασμῶν, τοὺς ὁποίους εἶχε σχετικῶς πρὸς τὴν κλήσιν του, ἀλλὰ καὶ τῶν διαμαρτυριῶν, τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι προέβαλλε διὰ τὴν ἄρσιν τῆς (σελ. 500-501). Τὴν στάσιν πάντως αὐτὴν τοῦ Ἰεζεκκιήλ δικαιολογεῖ πλήρως, εὐρίσκων λογικὰ ἐρείσματα εἰς τὴν ἀντίρρησιν αὐτοῦ διὰ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ προφητικοῦ ἀζιώματος (σελ. 502). Τέλος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν κλήσιν τοῦ Ἰωνᾶ, ὀρθῶς παρατηρεῖ, ὅτι αὕτη εἶναι «ἄκρως ἰδιόμορφη» (σελ. 504), τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ σωβινιστὴς οὗτος Ἰσραηλίτης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλους κλητοὺς τοῦ Θεοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐκδηλοῦν μόνον ἐπιφυλάξεις καὶ ἐνδοιασμοὺς, τρέπεται ἀμέσως εἰς φυγὴν, ἀρνούμενος νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν θείαν κλήσιν, λόγῳ προφανοῦς μικροψυχίας, ὑφ' ἧς διακατείχεται, μὴ ἐπιθυμῶν νὰ σωθῶν καὶ οἱ ἔθνηκοί. Ὅθεν ὀρθῶς καὶ πάλιν διευκρινίζει ὁ σ., ὅτι ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆ τοῦ Ἰωνᾶ δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀσέβειαν ἢ ἀπιστίαν, ἀλλ' ἀπὸ προσωπικὴν ἀδυναμίαν (σελ. 508).

Συμπερασματικῶς ὁ σ. τονίζει, ὅτι οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους οἱ κλητοὶ τοῦ Θεοῦ διστάζουν νὰ ἀποδεχοῦν τὴν κλήσιν των εἶναι πολλοὶ καὶ ποικίλοι, ὡς π.χ. ὁ ἀφιρνιασμὸς τῆς ἀμέσου κλήσεώς των ἀπὸ τὸν Θεόν, ἡ ὁποία ἀπῆτει μίαν ἐνσυνείδητον ἀνταπόκρισιν πίστεως καὶ ὑποταγῆς ἐκ μέρους των, ἡ ἀναμέτρησις τῶν ἀσθενῶν των δυνάμεων μὲ τὸ μέγεθος τοῦ ἀνατιθεμένου ἔργου καὶ τὸ βάρος τῶν εὐθυνῶν των, ἡ ταπεινῶρων ἐκτίμησις τῶν χαρισμάτων των, ἡ διακριτικὴ των σεμνότης καὶ ὁ μετριόφρων ὑπολασμός των ἰκα-

νοτήτων των, αἱ προσωπικαὶ ἀδυναμίαι καὶ αἱ ἰδιορρυθμίαι τοῦ χαρακτήρος των κ.κ. (σελ. 511-512). Οὕτως ἀποδεικνύει ὅτι αἱ ἀντιρρήσεις τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος προσωπικοτήτων δὲν ἦσαν ἐντελῶς ἀδικαιολόγητοι, ἀφοῦ συνεδέοντο κυρίως πρὸς τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰς ἀτελείας τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ πρὸς τὴν συνειδητοποίησιν τῶν εὐθυνῶν τὰς ὁποίας ἐπωμίζοντο, καὶ ἔνεκα τῶν ὁποίων καταλαμβάνοντο ὑπὸ φόβου καὶ ἀγωνίας καὶ ἀνησυχίας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἀποστολῆς των. Καὶ ἦσαν μίαι, τρόπον τινά, ἱκετευτικὴ κραυγὴ τούτων, αἰσθανομένων ἀνισχυρῶν νὰ ἀνταπεξέλθουν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνατιθεμένου εἰς αὐτὰς ἔργου.

Ἡ ἐργασία αὕτη ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως καρπὸν ἐνδελεχοῦς ἐρεῦνης τῶν κειμένων τῆς Π. Διαθήκης. Μαρτυρεῖ ὡσαύτως, ὅτι ὁ σ. διαθέτει πλουσίας γνώσεις ἐπὶ τῆς θεολογίας τῆς Βίβλου ταύτης καὶ ὅτι οὕτως ἐπέτυχε νὰ φωτίσῃ ἐπαρκῶς τὸ δυσχερὲς πρόβλημα τοῦ δισταγμοῦ τῶν μεγάλων παλαιδιαθητικῶν μορφῶν εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς προφητικῆς ἢ ἄλλης τινὸς θείας κλήσεώς των.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Γ. Σ α ρ η γ ι ά ν ν η, Ἐκπαιδευτικὸς Καθηγ. στὸ Πολυτεχνεῖο Ἀθηνῶν, *Φυλετικὲς ὑποδιαίρεσεις καὶ πολεοδομικὲς ἔννοιαι στοὺς ἀρχαίους Ἑβραίους κατὰ τὸ ἑβραϊκὸ πρωτότυπο καὶ τὴν ἀπόδοση τῶν Ο*, ἐν «Δελτίῳ Βιβλικῶν Μελετῶν», τ. 8ος, Νέα Σειρά, Ἀθήνα, 1989, σελ. 49 ἕως 87.

Ὁ ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν κ. Γ. Σαρηγιάννης εἶχε δημοσιεύσει κατὰ τὰ ἔτη 1978, 1981 καὶ 1985 τρεῖς, ἀντιστοίχως, εἰδικὰς ἐπιστημονικὰς πραγματείας, εἰς τὰς ὁποίας ἀνέλυε τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς πόλεως εἰς τὰ Ἰνδοευρωπαϊκὰ φύλα, διὰ τῆς ἐτυμολογίας τῶν σχετικῶν λέξεων. Θέλων δὲ νὰ κατοχυρώσῃ, τρόπον τινά, καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν του ἐκείνων, ἐξεπόνησε προσφάτως καὶ μίαν παρομοίαν ἄλλην, ἀναφερομένην εἰς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ὁποῖος ἀνήκει, ὡς γνωστόν, εἰς διάφορον γλωσσικὴν ὁμάδα, τὴν σημιτικὴν. Ἡ τελευταία αὕτη μελέτη παρουσιάζει ὅλως ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Βίβλου καὶ δὴ τῆς ἑβραϊολογίας, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ ἐξεταζόμενον ἐνταῦθα θέμα, τῆς ἐννοίας τῆς πόλεως εἰς τὸν παλαιὸν Ἰσραήλ, ἀφορᾷ ἀμέσως εἰς τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τοῦ βιβλικοῦ τούτου λαοῦ, ὅστις, νομαδικῶς ὡν ἀρχικῶς, ἐδημιούργησεν οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις μετὰ λαῶν προηγμένων καὶ «ἀστικοποιημένων».

Ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος ἐργασία ἀποτελεῖται ἐκ δύο Μερῶν, τῶν ὁποίων προηγεῖται ἐμπεριστατωμένη Εἰσαγωγή (σελ. 50-54). Ἐν αὐτῇ ἐξετάζονται τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς, οὐχὶ ἐπαρκῶς γνωστῆς, ἀρχῆς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ὑφίστανται σοβαρὰ διχογνωμίαι μετὰ τῶν ἐρευνητῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν αὐτοῦ, τὴν καὶ σχετιζομένην πρὸς τὸ διερευνώμενον θέμα. Οὕτως ὁ σ. ἀναφέρεται ἐν πρώτοις εἰς τὸ ἱστορικὸν πλαίσιον τοῦ Ἰσραήλ, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν, κατὰ τὴν Γ' π.Χ. χιλιετίαν, σημειωθεισῶν μεταναστεύσεων νομαδικῶν φύλων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς (τὰ ὁποῖα μετετρέποντο βαθμιαίως εἰς ἀγρότας ἢ ἐξειλισσοντο εἰς ἐμπορικὸς λαούς), καὶ καταλήγων εἰς τὴν, κατὰ τὸν 11ον π.Χ. αἰῶνα, ἐμφάνισιν τοῦ ἐν λόγῳ λαοῦ ὡς κράτους (σελ. 50-51). Ἀσχολεῖται δὲ δι' ὀλίγων καὶ μετὰ τὴν εἰς τὸν βορειοδυτικὸν κλάδον τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν ἀνήκουσαν γλώσσαν τοῦ Ἰσραήλ, τὴν ἑβραϊκὴν, ἢ ὁποῖα διεμορφώθη κατὰ τὴν περίοδον τῆς νομαδικῆς ζωῆς τῶν Ἑβραίων ἢ καὶ πρότερον ἀκόμη (σελ. 52). Περαιτέρω ἀναφέρει ὅτι οἱ νομάδες οὗτοι, ἐξελιχθέντες ἀπὸ τῆς γενικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὀργαναμένην κτηνοτροφίαν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, μετεσχηματίσθησαν εἰς πατριαρχικὴν κοινωνίαν. Ἡ δομὴ ἐνὸς τοιοῦτου πατριαρχικοῦ λαοῦ ἐβασίζετο εἰς τὸ γένος, τὸ ὁποῖον ἀπηρτιζετο ἀπὸ τοὺς οἴκους,

ἕκαστος δὲ οἶκος ἀπὸ τὸν γενάρχη, τοὺς υἱοὺς τούτου καὶ τὰς συζύγους των, τὰ τέκνα καὶ τοὺς δούλους των. Ἐκ τῶν γενῶν ἀπετελοῦντο αἱ πατριαὶ καὶ ἐξ αὐτῶν αἱ φυλαί. Ὅσακις δὲ ὑφίστατο ἀνάγκη συσπειρώσεως, ἐδημιουργοῦντο φυλετικαὶ ὁμοσπονδίαί. Οὕτως ἐγένετο π.χ. κατὰ τὴν ἔξοδον τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξ Αἰγύπτου καὶ τὴν ἐπιστροφήν των εἰς τὴν Χαναάν, ὅπου ἐξελίχθησαν οὗτοι εἰς ὠργανωμένον κράτος (σελ. 53-54).

Διὰ τῶν κατατοπιστικῶν τούτων στοιχείων δύναται ὁ ἀναγνώστης νὰ παρακολουθήσῃ τὸν σ. εἰς τὰ ὅσα λεπτομερῶς καὶ μετ' ἐπιστήμης ἐκθέτει περὶ τῶν φυλετικῶν ἐννοιῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ἀσχολεῖται εἰς τὸ Α' Μέρος τῆς κυρίως ἐργασίας του (σελ. 55-63). Ἐνταῦθα ὁμιλεῖ ἐν πρώτοις περὶ τῶν φυλετικῶν ὑποδιαιρέσεων, ὅπως παρουσιάζονται αὐταὶ εἰς τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οὕτως ἀναφέρεται εἰς τὸν οἶκον, ἀποδεικνύων ὅτι ἡ ἀντίστοιχος ἑβραϊκὴ λέξις **בית** (bayith) πρέπει νὰ εἶναι μεταγενεστέρα τῆς **אהל** ('ohel), ἥτις δηλοῖ τὴν σκηνήν, οὐσαν πρωταρχικὴν κατοικίαν τῶν νομάδων. Ἐν συνεχείᾳ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ οἴκου πατριάς, **בית-אב** (beth-'ab), ἥτοι τοῦ οἴκου τοῦ πατρός, ὅστις ἦτο ἡ ἐπομένη βαθμὶς εἰς τὴν φυλετικὴν ὀργάνωσιν, ὡς ἔνωσις, τρόπον τινά, οἴκων, περὶ τοῦ γένους, γνωστοῦ ὑπὸ τὸν ὄρον **משפחה** (mishpaha), ἀντιστοίχου τῆς οἰκογενείας, περὶ τῆς φυλῆς, ἐκ τοῦ **שב** (shebet) ἢ **מטה** (matte), τὰ ὅποια σημαίνουν κλάδος, γένος, φύλον, καὶ τέλος περὶ τοῦ ἔθνους, ἀντιστοίχου τοῦ **עם** ('am) καὶ δηλοῦντος τὴν ἐθνότητα, τὴν φυλετικὴν ὁμοσπονδίαν (σελ. 55-59). Ὁ σ. ἀσχολεῖται ὠσαύτως μετὰ τῶν φυλετικῶν ὑποδιαιρέσεων καὶ κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα (ἐφεξῆς Ο'), ἐπανερχόμενος εἰς τοὺς ἤδη ἀναλυθέντας ὄρους, ὡς ἀντίστοιχοι τῶν ὁποίων σημειοῦνται οἱ οἶκος, οἶκος πατριάς, πατριά, δῆμος, γένος, φυλή. Διὰ τῆς ἀναλύσεως ταύτης καθιστᾷ ἐμφανῆ τὴν ἀνάμειξιν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ὄρων, ἡ ὅποια παρατηρεῖται τόσον εἰς τὸ ἑβραϊκὸν ὅσον καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, καὶ τὴν ὅποια σχετίζει πρὸς τὴν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς συγγραφὴν τῶν ἐπὶ μέρους βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὴν διάφορον ἐννοιαν, τὴν ὅποιαν ἐλάμβανον οἱ ὄροι οὗτοι ἀνὰ τοὺς αἰῶνας παρ' Ἑβραίοις καὶ Ἀλεξανδρινοῖς (σελ. 63).

Μετὰ τὰς φυλετικὰς ἐννοίας ἐξετάζονται εἰς τὸ Β' Μέρος τῆς ἐργασίας αἱ ἐννοιαὶ τῆς οἰκήσεως (σελ. 64-85). Καὶ ἐν πρώτοις γίνεται λόγος περὶ τῶν πολεοδομικῶν ὄρων εἰς τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον. Ἀναφερόμενος ἐνταῦθα, ὁ συγγραφεὺς, εἰς τὸν κατὰ τὸν νομαδικὸν βίον ποιμενικὸν καταυλισμὸν, παρατηρεῖ ὅτι οἱ κύριοι χῶροι διαμονῆς ἦσαν ἡ σκηνὴ καὶ ἡ αὐλή, ἀποτελοῦσαι τοὺς πρώτους ἐννοιολογικοὺς σχηματισμοὺς «γιὰ τὴν κοινωνικὴν ἑμονάδα» τῆς ἐκάστοτε περιόδου» (σελ. 64). Δι' αὐτὰς χρησιμοποιοῦνται κυρίως αἱ λέξεις **אהל** ('ohel) καὶ **הצטר** (hatser), ἀντιστοίχως, τὰς ὁποίας ἐξετάζει ἐτυμολογικῶς καὶ συσχετίζει ἐννοιολογικῶς πρὸς πολλὰς ἄλλας παραλλήλους (σελ. 66, κατὰ λάθος τετυπωμένον 99). Ὁ σ. ἀναφέρει ἐν συνεχείᾳ, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν μονίμου ἀγροτικῆς ἐγκαταστάσεως διαμορφοῦται νέος τύπος οἰκήσεως, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὸν νέον τρόπον ζωῆς. Διὰ τὸν οἰκισμὸν διατηροῦνται αἱ προαναφερθεῖσαι δύο λέξεις καὶ διὰ τὴν ἐννοιάν του χρησιμοποιοῦνται τρεῖς ἄλλαι ἐπὶ πλεόν, αἱ **רהב** (rahab - πλατεῖα), **הוט** (huts - ὄδος, δρόμος καὶ βραδύτερον προάστιον) καὶ **בית** (bayith - οἶκος), αἱ ὅποια ὑποδηλοῦν μονιμότητα. Οὕτως ἐμφανίζονται αἱ μόνιμοι ἀγροτικαὶ κῶμαι καὶ γίνεται ἡ μετάβασις εἰς τὴν ἀστικὴν ἐγκατάστασιν, δημιουργουμένην βαθμιαίως καὶ τῶν πόλεων καὶ σχηματιζομένης καὶ τῆς πόλεως-κράτους, ἐξελίξεως τὴν ὅποιαν ἐγνώρισε καὶ τὸ ἀρχαῖον Ἰσραηλιτικὸν κράτος. Ἡ κυρία σχεδὸν μοναδικὴ λέξις διὰ τὴν καθεαυτοῦ πόλιν εἶναι ἡ **יר** ('ir), ἥτις εἶναι δάνειον πιθανῶς ἐκ τῶν Σουμερίων (βλ. σελ. 74). Οὗτοι, ὅτε οἱ Ἰσραηλιταὶ διεβλουν εἰσέτι νομαδικῶς, ἦσαν ἤδη «ἀστικοποιημένοι» καὶ ἐχρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν ταύτην πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς λόφον, ὅπως ἀκριβῶς ἦσαν αἱ πρῶται πόλεις. Εἰς τὴν φάσιν ταύτην τῆς «ἀστικοποιήσεως», συνεκεντρώθη ἡ ἐξουσία εἰς τὴν πόλιν, ἡ ὅποια βραδύτερον ἐν τῇ Ἰσ-

ραήλ περιελάμβανεν ὡς ἀναπόσπαστον αὐτῆς τμήμα τὴν κύκλω περιοχὴν μὲ τὰς κόμας, τὰς ἀγροικίας καὶ τὰ ποιμνιοστάσια, τὰ ὅποια ἀνήκον εἰς αὐτήν, ὅπως πολλαχοῦ τῆς Π. Διαθήκης ἀναφέρεται. Περαιτέρω ὁ σ. ἐξετάζει δι' ὀλίγων τὰς παρ' Ο' πολεοδομικὰς ἐννοίας. Ἐνταῦθα παραθέτει τὰς οἰκείας ἑλληνικὰς λέξεις (πόλις, σκηνή, αὐλή, κόμη, ἔπαυλις, περισπῶριον-α), μεθ' ὧσων ἀντιστοιχῶν ἑβραϊκῶν ἔχει ἐκάστη ἐξ αὐτῶν (βλ. σελ. 80-83).

Ἡ ἐργασία περιλαμβάνει μικρὸν Ἐπίλογον (σελ. 85-86), εἰς τὸν ὅποιον ὁ σ. δὲν συνάγει μὲν συγκεκριμένα συμπεράσματα, καθιστᾷ ὁμως σαφὲς ἐν αὐτῷ, ὅτι ἀπὸ τὰς συνθήκας τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Ἰσραήλ διεμορφώθησαν ἡ γλῶσσα, ἡ πολεοδομία, ἡ τεχνικὴ καὶ τὸ πολιτιστικόν του ἐποικοδόμημα, καὶ ὅτι ὁ εὐρύτερος χώρος τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ἀποτελεῖ ἀνεξάντλητον πηγὴν συνεχῶν ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων. Ἐν κατακλείδι παρατίθεται ἑβραϊκὸν Λεξιλόγιον (σελ. 86), περιέχον τὰς ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερθεῖσας λέξεις, ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς διεπιστώσαμεν, παραλείπονται τινες. Παρατίθεται ὡσαύτως καὶ ἡ χρησιμοποιοηθεῖσα βασικὴ βιβλιογραφία (σελ. 87), ἐν τῇ ὁποίᾳ περιλαμβάνονται τὸ κείμενον τῆς Π. Διαθήκης (ἑβραϊκὸν καὶ μεταφράσεις αὐτοῦ, ἐν αἷς καὶ ἡ τῶν Ο'), μίᾳ Concordance τῶν Ο' καὶ ἑβραϊκὰ λεξικά.

Ἡ παρουσιασθεῖσα μελέτη εἶναι λιτὴ καὶ περιεκτικὴ. Ἡ γλῶσσα τῆς πολὺ καλῆ, ἐξαιρέσει μικρῶν ἀνωμαλιῶν, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται εἰς τινὰ σημεῖα. Τὸ κείμενον ἔχει κατατηθητὴ εἰς πολυαριθμοὺς καὶ μᾶλλον ἀδικαιολογήτους παραγράφους. Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸ βιβλικὸν κείμενον δὲν γίνονται πάντοτε ὁμοιομόρφως, ἄλλοτε δὲ εἶναι καὶ ἑλλιπεῖς. Πολλὰ τῶν παρατιθεμένων χωρίων δὲν εἶναι πιστῶς ἀντιγεγραμμένα, τινὲς δὲ τῶν χρησιμοποιοιμένων ἑβραϊκῶν λέξεων δὲν ἔχουν μεταγραφῆ ὀρθῶς. Ἐξ ἄλλου ἀναφέρεται ἐν σελ. 51, ὅτι ὁ Ἰσραήλ ἐμφανίζεται ὡς κράτος «γύρω στὸν 120-110 αἰῶνα» καὶ ἐν σελ. 54 «τὸν 110-100 αἰῶνα». Ἀνεξαρτήτως ὅμως τούτων, ἡ ἐργασία αὕτη εἶναι πολλοῦ λόγου ἀξία, προσελθοῦσα ἐξ ἐμβριθοῦς ἐπὶ τῶν πηγῶν ἐρεύνης καὶ ἀποτελοῦσα συμβολὴν εἰς τὴν ἐπιστήμην. Καταδεικνύεται δι' αὐτῆς, ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς παρ' Ἰσραήλ ἐννοίας, τῆς ἐξελιξέως καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ οἰκισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητον νὰ γίνεταί ἐπὶ τῇ βάσει ἀμφοτέρων τῶν κειμένων τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῶν νεωτέρων μεθόδων καὶ πορισμάτων τῆς γλωσσολογίας καὶ ἀρχαιολογίας. Πρέπει δὲ νὰ ἐξαρτῆ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ σ. κινεῖται εὐχερῶς εἰς τὸν χώρον τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς βιβλικῆς ἱστορίας καὶ προβαίνει εἰς εὐστόχους συγκρίσεις τῶν δύο παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων. Ἀξιολογῶν ἐξ ἄλλου ὀρθῶς τοὺς Ο', ἐπιβεβαιώνει καὶ διὰ τῆς προσωπικῆς του ἐνταῦθα ἐρεύνης, ὅτι οὗτοι εἰς πολλὰς περιπτώσεις προσπαθοῦν νὰ ἐπεξηγήσουν τὸ ἐνιαχοῦ δυσχερὲς δι' αὐτοὺς κείμενον τῆς Π. Διαθήκης, προκαλοῦντες ὁμως οὕτως εἰς αὐτὸ συγχύσεις, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἀνατρέξῃ τις ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ἑβραϊκόν. Αἱ ἐπιτυχεῖς αὗται κρίσεις τοῦ Καθηγητοῦ κ. Σαρηγιάννη δύνανται νὰ χρησιμεύσουν διὰ τὴν συναγωγὴν καὶ γενικωτέρων ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μέθοδον τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' καὶ τὸν βαθμὸν ἐπιτυχίας αὐτῆς.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Heinrich Beck, *Ek-in-sistenz: Positionen und Transformationen der Existenzphilosophie*, Frankfurt a. M., 1989, σ. 183 (Schriften zur Triadik und Ontodynamik, Band 2, Verlag Peter Lang).

Ἡ ἀξία τῆς φιλοσοφίας ὡς θεραπαινίδας τῆς ἀλήθειας καὶ τρόπου ἔκφρασης καὶ πρακτικῆς τοῦ πνεύματος δίνει στὸ φιλοσοφικὸ λόγο, ἰδιαίτερα στὴν ἐποχὴ μας μὲ τὸν αὐξανόμενον ἀποπροσανατολισμὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐπικρατοῦσα σύγχυση στὴ νοσηματοδότηση τῶν πράξεόν του, ἐξέχουσα ἐπικαιρότητα. Ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ κύρια πνευματικὴ δύναμις προσέγγισης τῶν πολυπλοκῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ὑπαρξιακὸς φιλόσοφος προβάλλει τὴ διαλεκτικὴ τοῦ προσώπου καὶ τῆς ζωῆς,

τὴν ἐνεργοποιεῖ μέσα ἀπὸ πολύμορφες συντάξεις καὶ διατάξεις ποῦ ἀξιῶνουν λειτουργικὴ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν κοινωνικὴ σφαῖρα, χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ τὴν ἀξία κανενός, καὶ ἐπιδιώκει νὰ προσφέρει παιδαγωγικὰ στὸν ἀνθρώπο τὸ μέτρο τοῦ ἤθους στὴν πορεία πραγμάτωσής τῶν προσδοκιῶν του.

Ἐο συγγραφέας τοῦ βιβλίου Heinrich Beck, καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας τῶν Πανεπιστημίων Bamberg καὶ Salzburg, μὲ ἀπλὴ καὶ διάφανη γλωσσικὴ διατύπωση, μᾶς δίνει μίαν ἐπισκόπηση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης καὶ τῶν μεταβολῶν τοῦ δρόμου ποῦ πορεύτηκε ὡς σήμερα ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ὑπαρξιακὴ θεολογία τοῦ Sören Kierkegaard καὶ συνεχίζοντας μὲ τὴν ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία τοῦ Karl Jaspers, τὴν ὑπαρξιακὴ ὄντολογία τοῦ Martin Heidegger, τὸ μηδενιστικὸ ὑπαρξισμό τοῦ Jean-Paul Sartre καὶ τὸ χριστιανικὸ ὑπαρξισμό τοῦ Peter Wust, φθάνει στὸ σύγχρονο ὑπαρξισμό τοῦ Ismael Quiles, ὁ ὁποῖος βασιζόμενος στὴν αὐγουστίνεια καὶ θωμιστικὴ παράδοση ἀναλύει τὴν ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία, ἰδιαιτέρως τῶν Heidegger καὶ Sartre, καὶ ἐπιδιώκει τὴν πρόωθησίν τῆς κατανοήσεως ὡς ὑπαρξὴ τὴν κλασσικὴ ἔννοια τοῦ σχολαστικισμοῦ «extra causam esse». Τὸ κεφάλαιο ποῦ ἀφιερώνεται στὸν Ismael Quiles παρουσιάζει ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἐδῶ παρουσιάζεται μίαν νέα ἐρμηνεία τοῦ ὑπαρξισμοῦ· ὁ φιλόσοφος γίνεται ὁ ἀπολογητῆς τῆς ὑπαρξῆς, τὴν ὁποία ὑψώνει στὶς πρώτες συλλήψεις τῆς ἔννοιας: Ἕπαρξὴ εἶναι ἐκεῖνη ἡ πράξις, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ ὄν δημιουργεῖται ἀπὸ τίς δικές του αἰτίες, ἀλλὰ βρῖσκειται ἔξω ἀπ' αὐτές. Μέσω τῆς ὑπαρξῆς τὸ ὄν μεταβαίνει ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς δυνατότητας στὴν κατάσταση τῆς πραγματικότητας, ἀπὸ τὸ δυνάμει εἶναι στὸ ἐνεργεῖα εἶναι.

Κύριος σκοπὸς τοῦ βιβλίου εἶναι ἕνας ζωντανὸς τρόπος βίωσης τῆς ὑπαρξιακῆς σκέψης καὶ ἡ ἀποκάλυψη νέων προοπτικῶν στὸ φιλοσοφικὸ ἀντικείμενο τῆς δυναμικῆς δομῆς τῆς πραγματικότητας. Τὸ βασικὸ μοτίβο τοῦ H. Beck εἶναι ὅτι οἱ πολλὲς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου (ἐμπειρικὴ παρατήρηση, προφορικὸς λόγος, πρακτικὲς ἐνέργειες) εἶναι δυνατὲς ἐξ αἰτίας τῆς ὑπαρξῆς του καὶ τῆς δυνάμει τοῦ ἀναστοχασμοῦ του (Reflexion).

Ν. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΟΥ

Heinrich Beck, *Natürliche Theologie. Grundriss philosophischer Gotteserkenntnis*, München-Salzburg 1986, σ. 443 (A. Pustet).

Τὸ παρὸν βιβλίο τοῦ φιλοσόφου Heinrich Beck εἶναι ὁπωσδήποτε γιὰ τὴν ὀρθολογιστικὴ καὶ τεχνοκρατικὴ ἐποχὴ μας μίαν τόλμη. Τόλμη γιὰτὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντλήσει μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ ὄχι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ κάποιας ὑποκειμενικῆς θεολογικῆς πίστεως, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας. Ἕαναζητώντας ὁ συγγραφέας τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου, πορεύεται στὴν κατανόησίν του μὲ ἀφετηρία τὴν ἴδια του τὴν ἀρχὴ.

Στὸ πρῶτο εἰσαγωγικὸ μέρος τοῦ βιβλίου ὁ συγγραφέας δικαιολογεῖ τὸ δικαίωμα τῆς φιλοσοφίας νὰ θέτει τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου δηλώνει μίαν φυσικὴ θρησκευτικὴτητα καὶ ὁ ἀνθρώπος βιώνει συνεχῶς τὴν ὑπερφυσικὴ του κλήση. ἝΑναλύεται ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ σὲ σχέση μὲ τὴ φυσικὴ θρησκευτικὴτητα καὶ τὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ σηματοδοτεῖται ἡ προσέγγιση φιλοσοφικῆς θεολογίας καὶ χριστιανικῆς φιλοσοφίας.

ἝΑκολουθεῖ τὸ δεύτερο ἱστοριοκριτικὸ μέρος, ὅπου ἀναλύονται οἱ σημαντικότερες φιλοσοφικὲς κατευθύνσεις στὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ: α) ἝΟ φιλοσοφικὸς θεῖσμος, ποῦ δέχεται ἕνα προσωπικὸ ὑπερκόσμιον Θεὸ καὶ διδάσκει ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξὴ ἀλλὰ καὶ τὴ δυνατότητα γνῶσης τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ, ἐξετάζεται στοὺς Πλάτωνα καὶ ἝΑριστοτέλη ἀπὸ τὸ χῶρον τῆς κλασσικῆς ἝΕλλάδας, στοὺς Αὐγουστῖνο καὶ Θωμᾶ ἝΑκινάτη τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεσαίωνα, καὶ ἀπὸ τοὺς νεότερους χρόνους στὰ ρεύματα τοῦ θεῖσμου στὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ,

τῆς ὄντολογικῆς ἀπόδειξης τοῦ Θεοῦ (Καρτέσιος), τῆς ὑπερβατικῆς Θεολογίας, τῆς φαινομενολογίας τῆς θρησκείας καὶ τοῦ περσοναλισμοῦ (M. Scheler, D. von Hildebrand, R. Guardini κ.ά.) καὶ τέλος τῆς μεταφυσικῆς τῆς φύσης (H. André)· β) Ὁ μεταφυσικὸς σκεπτικισμὸς ἢ ἀγνωστικισμὸς, ποὺ σημαίνει δυσπιστία ἀπέναντι στὴ δυνατότητα γνώσης τῆς ἀλήθειας καὶ ὀδηγεῖ στὸν ἠθικὸ σκεπτικισμὸ, ἐξετάζεται μὲ παραγωγικὸ τρόπο στοὺς Kant, Jaspers καὶ Heidegger, ὡς ἐπίσης καὶ στὴ διαλεκτικὴ θεολογία ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ τῶν Pascal, Newmann, Bergson καὶ Marcel· καὶ γ) Ὁ ἀθεϊσμὸς μὲ τὶς δύο μορφές ἐκφρασῆς του, ὡς ἀτομικὸς καὶ πανθειστικὸς μονισμὸς (π.χ. Hartmann, Sartre, Camus, Nietzsche, Hegel, Marx).

Στὸ τρίτο ἐκτεταμένον συστηματικὸ μέρος τοῦ βιβλίου ἀναλύονται μὲ τὴ μέθοδο τοῦ «λογικῶν στοχασμοῦ» (rationale Meditation), τὴν ὅποια εἰσηγεῖται ὁ συγγραφέας, α) τὸ πρόβλημα τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀπόδειξης τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ σὲ συνάρτηση μὲ τὴ δυναμικὴ τάξη τοῦ κόσμου καὶ τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπο· β) τὸ πρόβλημα τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσης τῆς θείας οὐσίας (ὡς εἶναι, πραγματικότητά, προσωπικότητα) καὶ γ) τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης Θεὸς-κόσμος (δημιουργία, συνεργασία, πρόνοια). Ἡ μέθοδος τοῦ συγγραφέα εἶναι σύνθεση στοιχείων τῆς φαινομενολογίας, τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς κριτικῆς τῆς ἰδεολογίας. Βασικὴ συνεισφορά, τέλος, τοῦ βιβλίου εἶναι οἱ ἐκτεταμένοι βιβλιογραφικοὶ πίνακες σὲ κάθε κεφάλαιο, ποὺ ὑπερβαίνουν τὶς 100 σελίδες, καθὼς καὶ οἱ λεπτομερεῖς πίνακες ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Ν. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΟΥ

Z. I. Chižnjak, *Kievo - Mogiliansskaja Akademijska* (=Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Μογίλα στοὺς Κίεβο), Κίεβο: Vysa Skola, 1988, σσ. 264.

Ἐνα βιβλίο, μὲ φωτογραφίες παλαιῶν ἐκδόσεων καὶ ξυλογραφιῶν, ἦλθε νὰ προστεθεῖ στὴ μεγάλη βιβλιογραφία γιὰ τὴν Ἀκαδημία τοῦ Κιέβου, τὴ γνωστὴ σχολὴ τοῦ ὀνομαστοῦ μητροπολίτου Κιέβου Πέτρου Μογίλα (1574-1647), ἡ ὅποια ἤκμασε κυρίως τὸν 17ο καὶ 18ο αἰῶνα.

Στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου τῆς ἡ συγγρ. ὑποστηρίζει, ὅτι ὅσοι ἔγραψαν γιὰ τὴν Ἀκαδημία τοῦ Κιέβου, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1917, παρουσίασαν μὲν πολλὰ θετικὰ στοιχεία τῆς σχολῆς, ἀλλὰ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς βρισκόνταν ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν κληρικαλικῶν καὶ μοναρχικῶν ἀρχῶν (σ. 8). Ἐξἄλλου, συνεχίζει, ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἀλλοδαποὺς ἔγραψαν γιὰ τὴ σχολή, κ' ἐκεῖνοι ἤταν ὀπαδοὶ τῆς ἀστικῆς ἱστοριογραφίας. Γιὰ τὴν συγγρ., οἱ σοβιετικοὶ ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν γιὰ τὴ σχολή, ἀπέδειξαν ὅτι αὐτὴ ὑπῆρξε φιλοσοφικὸ, κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ ἔθνικὸ κέντρο τοῦ Οὐκρανικοῦ λαοῦ, ὅπου καλλιιεργήθησαν ἡ φιλολογία, ἡ ποίηση καὶ ἡ λογοτεχνία (σ. 9). Τὸ ἔργο τῆς κυρίας Chižnjak ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία κεφάλαια. Στὸ πρῶτο παρουσιάζεται ὅλο τὸ ἱστορικὸ τῆς καθιερώσεως τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως στὴν Οὐκρανία (σσ. 13-71)· στὸ δεύτερο περιγράφεται καὶ ἐξετάζεται ἡ προσφορά τῆς Ἀκαδημίας ὡς κέντρου παιδείας καὶ ἐπιστήμης τῆς Οὐκρανίας (σσ. 75-191)· καὶ στὸ τρίτο ἐκτίθενται οἱ πολιτιστικὲς σχέσεις τῆς Ἀκαδημίας μὲ τὴν Ρωσία, τὴ Λευκορωσία καὶ τὶς βαλκανικὲς χώρες (σσ. 195-252). Στὰ συμπεράσματά της ὁ συγγρ. ἀναφέρει, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ Ἀκαδημία τοῦ Κιέβου ἐκίεσε τὶς πύλες της τὸ 1817 καὶ ὅτι ἀκόμη, λίγο ἀργότερα, τὸ 1834 ἀρχισε τὴ λειτουργία του τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Κιέβου.

Τὸ θετικὸ στοιχεῖον στὴν ἐκδοση τοῦ ἔργου τῆς κυρίας Chižnjak εἶναι ὅτι κατόρθωσε νὰ δαμάσει τὸ ἀφθονο ὕλικὸν καὶ νὰ παρουσιάσει τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν προσφορὰν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου σὲ μονογραφίαν 254 σελίδων. Μὲ τὴν ἐκδοση αὐτὴ (τὸ ἔργο ἐκδόθηκε σὲ

10.000 αντίτυπα) πληροφορεῖται τὸ εὐρὺ κοινὸ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως γιὰ τὴν προσφορὰ τῆς Ἀκαδημίας, ἡ ὁποία ὑπῆρξε πράγματι πολὺπλευρη. Τὰ γνωστὰ ἔργα τῶν Ν.Ι. Petrov (α'. Značenie Kievskoj Akademii v razvitii duhovnych škol v Rossii s utverždeniem sv. Sinoda v. 1721 g. i do poloviny XVIII v., Κίεβο 1904, β'. Vospitanniki Kievskoj Akademii iz Serbov s načala sinodal'nogo perioda i do carstvovanija Ekateriny II, Κίεβο 1904) καὶ Κ. V. Charalambovič (α'. Zapadnorusskie pravoslavnye školy XVI i načala XVII veka, Καζάν 1898, β'. Malorossijskoe vlijanie na velikoruskuja cerkovniju žizn', Καζάν 1914), ἀν καὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη χάσει τὴν ἐπικαιρότητα τους, ὅπως δὴ ποτε σήμερα εἶναι σπάνια καὶ δυσπρόσιτα ἔργα στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσι. Εἶναι γεγονὸς ὁμως ὅτι παρὰ τὴ χρῆση ἀνέκδοτης ἀρχαιακῆς ὕλης, τὴν ὁποία ἡ συγγρ. χρησιμοποιοῖ, δὲν κατορθώνει νὰ παρουσιάσει κάτι τὸ νέο στὸ ἔργο της, διότι καὶ τὰ προγράμματα καὶ ἡ πολὺπλευρῆ πολιτιστικὴ ἐπίδραση τῆς σχολῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ λακωνικὰ βιογραφικὰ σχεδιάσματα καθηγητῶν καὶ ἀποφοιτῶν εἶναι γνωστά. Ἡ συγγρ. θέλησε νὰ δώσει ἕνα νέο «προφίλ» στὴν Ἀκαδημία τοῦ Κιέβου, ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὴ ὑπῆρξε προοδευτικὴ σχολὴ (πρβλ. τὸ κείμενο τῶν σελίδων 219-223 καὶ τὶς παραπομπές τῶν σελίδων 258-259), ἐνῶ τὰ θεολογικὰ μαθήματα στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. εἶχαν τοὺς λιγότερους ἀκροατὲς (σσ. 99-100). Ἄλλωστε, δὲν εὐσταθεῖ, νομίζω, ἡ προσπάθεια τῆς συγγρ. νὰ υποστηρίξει ὅτι ἡ Ἀκαδημία τοῦ Κιέβου ἰδρύθηκε τὸ 1615, διότι τότε, ὅπως γράφει καὶ ἡ ἴδια, ἰδρύθηκε ἡ σχολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀδελφότητος τοῦ Κιέβου, ἡ ὁποία θεωρεῖται πρόδρομος τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου (σ. 71). Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Κιέβου ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Πέτρο Μογίλα τὸ 1632, ὅπως γράφει ἡ ἴδια ἡ κυρία Chižnjak (σ. 56). Ἐξάλλου, ἡ Ἀκαδημία τοῦ Κιέβου δὲν ἔκλεισε τὶς πύλες της τὸ 1817, ὅπως ὑποστηρίζει ἡ συγγρ. (σ. 255), ἀλλὰ ὅπως καὶ οἱ ἄλλες Θεολογικὲς Σχολὲς τῆς Ρωσίας, ἀναδιοργανώθηκε τὸ 1809, καὶ τὸ 1819 συνέχισε τὴ δραστηριότητά της ὡς καθαρῶς Θεολογικὴ Σχολή, ἕως τὸ 1917. (Γιὰ περισσότερα βλ. Archim. Cyprien Kern, «L'enseignement théologique supérieur dans la Russie du XIX siècle», *Istina* 1956, τεύχ. 3, σσ. 249-286). Ἀκόμη, εἶναι γνωστὸ ὅτι, γιὰ τὰ προγράμματα τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου πρὸ τοῦ 1809, ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Cernigon Φιλάρετος ἔγραψε (*Istorija russkoj cerkvi*, Πετρούπολι 1857, σ. 711), ὅτι οἱ μαθητὲς μάθαιναν πολλὰ πράγματα ποὺ δὲν χρειάζονταν, ἐνῶ συχνὰ ἔλλειπαν τὰ ἀπαραίτητα. Γιὰ τὴν ὅλη πορεία τῆς Ἀκαδημίας καὶ τὴν ἐκλατινισμένη σχολαστικὴ μέθοδὸς της πρέπει νὰ ληφθεῖ σοβαρῶς ὑπόψη ὅ,τι ἔγραψε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (Ἄ'Εξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας κατὰ τὸν ΙΣΤ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Ἀθῆναι 1936-1937, σσ. 19-36), ὁ καθηγητὴς Ἰωάννης Καρμύρης (Ἐτερόδοξοὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς Ὁμολογίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, Ἱερουσαλήμ 1948) καὶ ὁ πρωτοπρεσβύτερος καὶ καθηγητὴς Γεώργιος Florovsky (*Puti russkago bogoslavliva*, Πάρισι 1937, σσ. 57-81). Τέλος, ἀπὸ τὴ γενικὴ βιβλιογραφία λέγουν βασικὰ ἔργα ὅπως τοῦ Ν. Ι. Petrov, *Kievskaja Akademija vo vtoroj polovine XVII veka*, Κίεβο 1895 καὶ τοῦ F. I. Titov, *K voprosu o značanii Kievskoj Akademii dlja pravoslavija i russkoj narodnosti v XVII - XVIII vekach*, Κίεβο 1904.

Τὸ ἔργο τῆς κυρίας Chižnjak κυκλοφόρησε τὸ 1988, ἀλλὰ εἶναι προφανὲς ὅτι γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὴν perestrojka.

Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συμποσίου: 'Ι. Μονῆ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. 900 χρόνια ιστορικῆς μαρτυρίας, 1088-1988. Πάτμος, 22—24 Σεπτεμβρίου 1988, Ἀθῆναι 1989, σελ. κδ' + 344 + 79 πίν.

Στὸν ὀγκώδη αὐτὸ τόμο, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ δεῦτερο ἔργο, ἐκδιδόμενον στὴ σειρά «Διπτύχων Παράφυλλα» τῆς «Ἐταιρείας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν» (ἡ ὁποία ἐργάζεται ἀθόρυβα καὶ σοβαρὰ ἐπὶ δέκα χρόνια τώρα, ἐκδίδοντας τὰ εὐφῆμως γνωστὰ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ «Διπτύχια» τῆς), δημοσιεύονται τὰ Πρακτικὰ τοῦ παραπάνω Συνεδρίου, στὸ ὁποῖο μετείχαν μὲ πρωτότυπες ἐργασίες-ἀνακοινώσεις τοὺς διαπρεπεῖς (21) Ἕλληνες καὶ (7) ξένοι ἐπιστήμονες. (Εἶναι κρῖμα, ποὺ μερικὲς συμβολές-ἀνακοινώσεις τῶν Συνέδρων δὲν περιέχονται στὸν τόμο, ἴσως γιατί οἱ συντάκτες τοὺς δὲν μπόρεσαν νὰ ἐτοιμάσουν ἐγκαίρως καὶ νὰ στείλουν τὴν τελικὴ μορφή τοῦ κειμένου τοὺς γιὰ δημοσίευση στὰ «Πρακτικὰ»).

Εἶναι γνωστὸ, πὼς ἔγιναν πολλὲς ἐκδηλώσεις γιὰ τὰ 900 χρόνια ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς ἱστορικῆς Μονῆς τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ἀλλὰ τὸ Συνέδριο αὐτὸ καὶ τὰ «Πρακτικὰ» του, ποὺ ἐκδόθηκαν μὲ τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὴν ἀκόμητῃ φροντίδα τοῦ μοναδικοῦ μας «Πατμολόγου», τοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας κ. Ἀθα ν. Κομίνη, ἀποτελοῦν ἴσως τὴν οὐσιαστικώτερη συμβολὴ στὸν ἑορτασμὸ. Δὲν θὰ εἰσελθoυμε στὶς λεπτομέρειες τῶν Ἀνακοινώσεων-Μελετῶν, ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν τόμο τῶν «Πρακτικῶν». Θὰ θέλαμε ὅμως, νὰ ὑπογραμμίσουμε πὼς ἡ ἐπιτυχία τοῦ Συνεδρίου καὶ τοῦ τόμου τῶν «Πρακτικῶν» ἔγκειται κυρίως στὸ γεγονός, ὅτι ὅλες οἱ μελέτες, ἐνῶ δὲν ἀγνοοῦν τὸ παρελθὸν καὶ τὴν περιπετειώδη ἱστορία τῆς Μονῆς, εἶναι χρήσιμες γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ συνέχειά της στὸ μέλλον, ὅπως ἐπισημαίνει καὶ ὁ ὀργανωτὴς καὶ ψυχὴ τοῦ Συνεδρίου καθηγητῆς κ. Κομίνης: «Ἡ πρόθεση γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς 900στῆς ἐπετείου ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τῆς Πάτμου ἦταν ἀκριβῶς αὕτη: νὰ ἀναλύσουμε τὰ δεδομένα ποὺ μᾶς παρέχει ἀφθoνα ἡ Μονὴ μὲ τοὺς θησαυροὺς καὶ τὸ πλοῦσιo Ἀρχεῖο της, ἀποφεύγοντας κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ λάθη ποὺ διεπράχθησαν σὲ ἄλλους παρόμοιους ἑορτασμούς, καὶ νὰ καθορίσουμε, ὅσο τοῦτο εἶναι ἐφικτὸ, τὴν πορεία ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθήσουν οἱ νεώτεροι κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα τῆς Μονῆς ποὺ ἀνοίγεται μπροστά τους» (Ἁθ. Δ. Κομίνη, «Τὸ χρονικὸ τῆς 900ετηρίδος», σελ. 1).

Ἡ ἀψογή ἀπὸ ἐκτυπωτικὴ πλευρὰ ἔκδοση, οἱ ξενόγλωσσες περιλήψεις καὶ οἱ καλοτυπωμένοι (ἔγχρωμοι καὶ ἀσπρόμαυροι) πίνακες στὸ τέλος καθιστοῦν τὸν Τόμο μὴ πολὺτιμη προσφορὰ στὴν ἐπιστῆμη καὶ παράλληλα μὴ ἔξοχη πράγματι παρουσία τῶν ἑλλήνων βυζαντινολόγων (καὶ τῶν φίλων καὶ συνεργατῶν ἀπ' τὰ ξένα πανεπιστήμια) στὸ χῶρο τῆς διεθνoῦς βυζαντινολογίας, ποὺ τόσο ἀνθίζει στὶς μέρες μας.

II. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, *Θεολογία καὶ Γλῶσσα (Ἐμπειρικὴ θεολογία-Συμβατικὴ γλῶσσα)*, Ἐκδόσεις «Τέρτιος», Κατερίνη 1988, σελ. 182.

Ὁ γνωστὸς καθηγητῆς τῆς Πατρολογίας στὸ θεολογικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν κ. Στ. Παπαδόπουλος, μᾶς προσφέρει σ' αὐτὸ τὸν κομψὸ τόμο τολμηρὲς ἀπόψεις καὶ γνώμες γιὰ τὴ θεολογία καὶ τὴ γλῶσσα, ποὺ ὅμως δὲν ξεφεύγουν ἀπὸ τίς γραμμὲς (φιλοσοφικὲς καὶ θεολογικὲς) ποὺ χάραξαν οἱ ἄγιοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας, τοὺς ὁποίους γνωρίζει, ἐρμηνεύει καὶ διδάσκει χρόνια τώρα στὸ Πανεπιστήμιο — καὶ στὸ εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινὸν μὲ τὰ βιβλία του. Δὲν ἀγνοεῖ τοὺς φιλοσόφους ποὺ ἀσχολήθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ τὰ λεπτὰ τοῦτα θέματα· κρίνει τὸ ἔργο τους καὶ ζυγιάζει σωστὰ τίς σχετικὲς θεωρίες τους, μεταφέροντας στὸ χρησιμώτατο τοῦτο βιβλίο του

καὶ πολλὰς ἀπόψεις τοὺς. Ὡστόσο, ὁ σ. προχωρεῖ πέρ' ἀπ' αὐτά: «ἡ ἀλήθεια δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ γλωσσικὴ μορφή. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀκτιστὴ, ἐνῶ ἡ γλῶσσα κτιστὴ. Ἡ ἀλήθεια προσφέρεται, δηλαδὴ ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὸ Θεὸ ἐμπειρικὰ στὸν ἄνθρωπο, ἐνῶ ἡ γλῶσσα, ποὺ ἐκφράζει τὴν ἐμπειρία τῆς ἀλήθειας, ἐπινοεῖται κ' ἐπιλέγεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο» (σ. 49). Δὲν μπορῶ, δυστυχῶς, —χωρὶς ν' ἀδικήσω τὸ βιβλίον— νὰ παρουσιάσω τὴ σκέψη καὶ τὴ νέα προσφορὰ τοῦ σ. Θεωρῶ εὐτύχημα τὸ ὅτι μὲ τὸ θέμα τοῦτο ἀσχολήθηκε πατρολόγος, ποὺ ξέρεῖ τίς σύγχρονες φιλοσοφικὲς ἀναζητήσεις, γνωρίζει τὴ θεολογία καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τῆς Δυτικῆς, καὶ μπορεῖ νὰ φωτίσει τίς δύσκολες ἀποχρώσεις τῶν προβλημάτων ποὺ ὕφιστανται ἀνάμεσα στὶς φιλοσοφικὲς καὶ τίς θεολογικὲς τάσεις τῶν χρόνων μας σὲ σχέση μὲ τὴ συμβατικὴ γλῶσσα. Θὰ συμβούλευα τὸν ἀναγνώστη νὰ διαβάσει προσεχτικὰ τὸ βιβλίον, ἀπ' τὸ ὁποῖο θέλω νὰ δώσω ἓνα μικρὸ δείγμα γραφῆς: «Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο κάνει ἡ ὀρθόδοξη θεολογία εἶναι νὰ κατανοεῖ καὶ νὰ δηλώνει γλωσσικὰ τὴν ἐμπειρία τοῦ εἶναι καὶ τῶν ἐμπειριῶν τοῦ Ἁγιαστικοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ περιγραφή αὐτὴ ἔχει θετικὸ χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος δὲν πρέπει νὰ συγγέεται μὲ τὴ γνώση τῆς θείας Φύσεως, ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπιτυγχάνει ἡ καταφατικὴ θεολογία. Ἡ διευκρίνηση αὐτὴ κάνει ἀπόλυτα σαφές, ὅτι ἡ ὀρθόδοξη θεολογία δὲν εἶναι οὔτε καταφατικὴ οὔτε ἀποφατικὴ εἶναι ἐ μ π ε ρ ι κ ῆ, διότι στὴν ἐμπειρία θεμελιώνεται, αὐτὴ τὴν ἐνδιαφέρει, αὐτὴν περιγράφει» (σελ. 158-159). Τὸ θαυμάσιο αὐτὸ βιβλίον τελειώνει μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Ὅλοι ὅμως οἱ προβληματισμοὶ αὐτοὶ ὑπογραμμίζουν τὸν κανόνα, ὅτι ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας γνώρισε πολλὰς δοκιμασίες, ποὺ ἀπειλήσαν τὴν ταυτότητά της, ἀλλὰ τίς ξεπέρασε μὲ θαυμαστὴ ἐπιτυχία: ἔμεινε ὅπως τὴ θέλησε καὶ ὅπως τὴν καθοδηγεῖ τὸ ἅγιο Πνεῦμα» (σελ. 168).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης: Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσική, 1. Γεώργιος ὁ Κρητῆς - Νικόλαος Δασκαλάκης, [Ρέθυμνο 1988].

Τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κρήτης, ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἄλλες τοῦ δραστηριότητες, μᾶς προσέφερε τελευταία καὶ αὐτὴ τὴν πολὺ εὐχάριστη ἐκπλήξη: τὸν πρῶτον δίσκον βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ποὺ περιέχει ἔργα Κρητῶν μελοποιῶν. Πρόκειται γὰρ μιὰ σοβαρὴ παρουσία — ἐπιλογή ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Κρητῆ († 1815) καὶ τοῦ Νικόλαου Δασκαλάκη (1897-1988), ποὺ ἐπιμελήθηκα, δίδαξε καὶ διηύθυνε ὁ καθηγητὴς τῆς Μουσικολογίας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης κ. Γεώργιος Ἀμαργιανᾶκης. Τοὺς ὕμνους ἐκτελεῖ μὲ σεμνότητα μὰ καὶ μεγαλοπρέπεια ἡ 22μελὴς «Δημοτικὴ Βυζαντινὴ Χορωδία Ἡρακλείου», ὑπὸ τὴ δι/ση τοῦ κ. Ἀμαργιανᾶκη. Ἡ Χορωδία εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἐπιτυχεῖς ἐμφανίσεις της στὸ Ἡράκλειον, στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ ἄλλες ἐλληνικὰς πόλεις, ἀλλὰ ἐδῶ ἔχουμε μιὰ ἀπὸ τίς κορυφαίας στιγμὰς τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας της, ποὺ, μὲ τὴν τεχνικὴ βοήθεια καὶ συνεργασία τοῦ κ. Νίκου Διονυσόπουλου, μᾶς προσφέρεται σὲ μιὰ ἐκτέλεση ἄρτια. Εἶναι συγκινητικὸ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡχογραφήθηκα στὸν ἱστορικὸν καὶ κατασκευτικὸν χώρον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀρκαδίου (Φεβρουάριος 1988). Στους δίσκους ποιότητος, ποὺ κατὰ καιροὺς παρουσίασαν ὁ κ. Καρᾶς, ὁ κ. Στάθης καὶ ὁ κ. Χατζηγιακουμῆς, προστίθεται τώρα καὶ ὁ δίσκος τοῦτος μὲ τοὺς Κρητῆς βυζαντινοὺς μελοποιούς. Συγχαίρουμαι κ' εὐχόμεσθε λαμπρὴ τὴ συνέχεια, ἐπ' ἀγαθῶ τῆς λειτουργικῆς μουσικῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Μαρίας Μηλίκου - Μαρκαντώνη, "Άγιος Φίλιππος (λαϊκή παράδοση καὶ λατρεία). Διδακτορική διατριβή, Ἀθήναι 1978, σελ. 170 + κβ'.

Κάπως ἀργά ἔφτασε στὰ χέρια μου ἡ διατριβὴ τῆς κ. Μαρκαντώνη, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ τὴν προσπεράσω σιωπηλά, γιατί μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρει κάποιους ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες τῆς «Θεολογίας». Πρόκειται γιὰ διδακτορική διατριβή, ποὺ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τυπώθηκε (μᾶλλον σὲ μικρὸ ἀριθμὸ ἀντιτύπων), μὲ λιθογράφηση τῶν δακτυλογραφημένων σελίδων, πρὶν δώδεκα χρόνια. Εἶναι μιὰ πρωτότυπη ἔρευνα στὸ χῶρο τῆς Λαογραφίας, ποὺ τέμνει καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς Ἀγιολογίας καὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας, μιὰ καὶ θέμα τῆς εἶναι ὁ ἅγιος Φίλιππος (ἡ μνήμη του γιορτάζεται στὴν Ἐκκλησία μας στὶς 14 Νοεμβρίου). Οἱ ἔρευνες καὶ μελέτες σ' αὐτὸ τὸ χῶρο ἔχουν γιὰ τὴ θεολογία ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέρον, γιατί ξεκαθαρίζουν τὸ ἔδαφος —ὅταν καὶ ὅσο τὸ μποροῦν— ἀπὸ τίς διάφορες παρεξηγήσεις στὸ λατρευτικὸ χῶρο: τί ἀνήκει στὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση κ' εἶναι γνήσιο καὶ ὀρθόδοξο, καὶ τί ἀνήκει στὶς λαϊκὲς παραδόσεις καὶ τὰ ἔθιμα, ποὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλονται σὲ ἀναβιώσεις παγανιστικῶν-εἰδωλολατρικῶν συνηθειῶν καὶ λατρευτικῶν ἐθίμων.

"Υστερ' ἀπὸ μιὰ δισέλιδη Εἰσαγωγή, τὸ βιβλίο διαιρεῖται σὲ τέσσερα κεφάλαια: Α', Βίος ἁγίου Φιλίππου (σελ. 17-20), κάπως ἰσχνὸς καὶ βιαστικὰ γραμμένος· Β', Λαϊκὴ παράδοσι: γεωγραφικὴ διάδοσι (σελ. 21-39)· Γ', Λαϊκὰ στοιχεῖα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν ἅγ. Φίλιππο καὶ τὴ λατρεία του (σελ. 40-105), καὶ Δ', Ἡ πιθανὴ προέλευσις τῆς παραδόσεως γιὰ τὸν ἅγ. Φίλιππο (σελ. 106-129). Τὸν χρησιμώτατο αὐτὸ τόμο κλείνουν Συμπεράσματα, Γλωσσάριο, Βραχυγραφίες, Βιβλιογραφία, Κατάλογος χφφ Λαογραφ. Συλλογῶν, Ἀλφαβητικὸ εὔρετήριο, περιλήψεις (ἀγγλιστὶ καὶ γερμανιστὶ) καὶ παράρτημα τῶν σχετικῶν παραδόσεων (σελ. α' - κβ').

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Εὐώδιου Μοναχοῦ, *Οἱ σαρανταδύο Μάρτυρες τοῦ Ἀμορίου*. Εἰσαγωγὴ - μετάφρασι - σχόλια Στέφανου Εὐθυμιάδη. Ἐκδόσεις «Ἀκρίτας», Ἀθήνα 1989, σελ. 86 [Ἀγιολογικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 2].

Μιὰ λαμπρὴ συνέχεια τῆς «Ἀγιολογικῆς Βιβλιοθήκης» τοῦ «Ἀκρίτα», μὲ τὸ Ἀγιολογικὸ κείμενο BHG 1214, δηλαδὴ τὸ «Μαρτύριον τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα δύο τοῦ Χριστοῦ Μαρτύρων» στὸ γνωστὸ Ἀμόριο τῆς Μ. Ἀσίας, τὸν θ' αἰ. Ὁ φέρελπις νέος ἐρευνητὴς ἐξέδωκε τὸ καλῦτερο καὶ ἐκτενέστερο ἀπὸ τὰ διασωθέντα σχετικὰ κείμενα, ἐφοδιάζοντάς το μὲ μιὰ πολὺ χρήσιμη (ἱστορικὸ κυρίως ἐνδιαφέροντος) Εἰσαγωγὴ, μιὰ εὐπρεπῆ παράλληλη μετάφρασι καὶ 34 ἐρμηνευτικὲς-διαφωτιστικὲς σημειώσεις, ποὺ μπαίνουν στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, γιὰ νὰ μὴ διασποῦν τὴν ἐνότητα. Μιὰ ἔκδοσι ποὺ καλύπτει πράγματι ἕνα κενό, μὲ τὸν καλῦτερο τρόπο. Γιὰ ἕναν ἀπαιτητικὸ ἀναγνώστη, θὰ χρειαζόταν ἴσως ἕνας ἀγιολογικὸς σχολιασμὸς πλατύτερος καὶ μιὰ ἐπιμονὴ περισσότερο σχολαστικὴ γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως: μήπως τελικὰ εἶναι Εὐόδιος καὶ ὄχι Εὐώδιος, ποὺ εἶναι ἄγνωστο καὶ ἀμάρτυρο; (Πρβλ. κώδ. Venet. Marc. 503, ιε' αἰ., ff. 60v-61v. An. Boll. 24, 1905, 199. BHG 2154).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

George Papademetriou (edit.), *Photian Studies*. Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 1989, pp. 80.

Πολὸ ἐπαινετὴ ἡ προσπάθεια τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου π. Γεωργίου Παπαδημητρίου, Διευθυντοῦ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Τιμίου Σταυ-

ροῦ καὶ Καθηγητοῦ τῆς Σχολῆς, νὰ συλλέξει μερικά ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν διαλέξεων, ποὺ εἶπαν παλαιοὶ καὶ νέοι Καθηγηταί, προσκαλεσμένοι στὸν ἑορτασμὸ τοῦ ἱεροῦ Φωτίου, ὅπου πανηγυρίζεται ἀπὸ τὸ 1982 — μὲ τὴ συμμετοχὴ Καθηγητῶν, Κληρικῶν, φοιτητῶν καὶ πλῆθους κόσμου— ἡ μνήμη τοῦ μεγάλου Πατριάρχου καὶ Θεολόγου.

Στὸ καλοτυπωμένο τοῦτο τεῦχος, ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ π. Γεώργιος, κ' ἐξέδωκε τὸ Holy Cross Orthodox Press, ὕστερ' ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ Ἐπιμελητοῦ, περιλαμβάνονται κείμενα τῶν Παναγ. Κ. Χρήστου (St. Photios as Preserver of Books), Stanley Sam. Harakas (The Word, the Book, the Library), George Bebis (St Photios as an Orthodox Theologian and Scholar), Constantine Cavarinos (St. Photios the Great as a Philosopher), Εμμαν. Μικρογιαννάκη (St Photios as a Historian), Metropolitan Emilianos Timiades (St. Photios on Transcendence of Culture) καὶ George D. Gregory (Patriarche Photios: Author, Orator, Humanist).

II. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἰωάν. Κ. Μουτζούρη, *Ὁ Μοναχισμὸς τῆς Λέσβου (Συμβολὴ στὴν Ἱστορία καὶ Μοναστηριολογία)*, Μυτιλήνη 1989, σελ. 214.

Ὁ συγγραφεὺς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ παλαιότερες μελέτες του ἱστορικές, καὶ ιδιαίτερα ἀπὸ τὴ διδασκαρική του διατριβὴ «Τὰ χαριστικά καὶ ἐλεύθερα Μοναστήρια» (1964). Ἡ Λέσβος καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Λέσβου τοῦ ὀφείλου πολλὰ, γιὰ τὸς ἔχει ἀφιερῶσει ἓνα πλῆθος μελετῶν του, ποὺ στηρίζονται σὲ προσωπικὲς ἔρευνες σὲ πηγαῖο ὕλικὸ καὶ φωτίζουν ἐπιστημονικὰ σημαντικὰ μορφῆς καὶ θέματα τοῦ νησιοῦ, τῆς ἱστορίας, τῆς ἐκκλησίας του. Τὸ νέο του βιβλίον ἐξετάζει συστηματικὰ α) τὴν ἱστορία τοῦ Μοναχισμοῦ καὶ β) τὰ Μοναστήρια στὴ Λέσβο. Τὸ α' Μέρος ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πρωτοχριστιανικὴ περίοδο καὶ φτάνει ὡς τὴν ἐποχὴ μας, περνώντας φυσικὰ ἀπὸ τὴν εἰκονομαχικὴ περίοδο, τὴ μεσοβυζαντινὴ, τὴν ὑστεροβυζαντινὴ καὶ τῆς Τουρκοκρατίας. Στὸ β' Μέρος ἐρευνᾷ τὴν ἱστορία καὶ τὴ θέση κάθε μονῆς καὶ ἀσκητηρίου (ἀκόμη κ' ἐκείνων ποὺ ἔχουν χαθεῖ) τῶν Μητροπόλεων Μυτιλήνης καὶ Μηθύμνης. Οἱ πολλὲς ὑποσημειώσεις καὶ ἡ πλούσια βιβλιογραφία δείχνουν πόσο πολύμοχθη καὶ πόσο πολύχρονη ἔρευνα χρειάστηκε ὁ κ. Μουτζούρης, γιὰ νὰ φέρει σὲ πέρας αὐτὸ τὸ πολύτιμο γιὰ τὴν Ἐπιστῆμη καὶ τὴν Ἐκκλησία ἔργο του. Δικαιοῦνται —μαζὶ μὲ τὸν ἐκλεκτὸ συγγραφέα— ἔπαινο καὶ συγχαρητήρια καὶ τὰ μέλη τῆς «Ἐταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν», ἡ ὁποία ἐξέδωκε τὸ χρησιμώτατο αὐτὸ βιβλίον.

II. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Marienlexikon, ἐκδιδόμενον κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἰνστιτούτου Marianum Regensburg ὑπὸ τῶν Prof. Dr. Remigius Bäumer — Prof. Dr. Leo Scheffczyk, τόμ. 1ος, σσ. XXXI + 672, AA — Chagall, 1988· τόμ. 2ος, σσ. 704: Chaldäer — Gréban, 1989, ἐκδ. οἴκος Eos Erzabtei St. Ottilien (ἕκαστος τόμος 148 DM).

Τὸ ἔργο ἀφιερώνεται στὸν τέως ἐπίσκοπο Regensburg Dr. Rudolf Graber, τὸν ἰδρυτὴ καὶ πρόεδρο τοῦ Ἰνστιτούτου Marianum. Ἐκδοτικὴ ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία συμμετέχουν εἰδικοί καθηγηταὶ καὶ ἐπιστῆμονες, ὡς καὶ ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς ὁ καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου Θεόδωρος Νικολάου καὶ ἓνας βοηθὸς ἐπίσκοπος στὸ Augsburg, ἐγγυᾶται γιὰ τὴν ἀριότητα καὶ ἐπιστημονικὴ σοβαρότητα τοῦ ὅλου ἔργου. Συνεργάζονται πολλοὶ διαπρεπεῖς ἐπιστῆμονες καὶ εἰδικοί σὲ διαφόρους κλάδους τῆς Θεολογίας καὶ ἀπὸ ἑλληνορθοδόξου πλευρᾶς οἱ Φούρλας Ἀθ., Νικολάου Θεόδ., Θεοδώρου Εὐάγγ., Μεταλληγὸς Γεώργ., Τσελεγκίδης Δημ., Καλλίνικος Κωνστ., Λαρεντζάκης Γρ., Κατσανάκης

Ἄναστ., Σωτηρίου Γ. Μετὰ τὴν ἀφιέρωσι προτάσσεται ἡ ἐκδοτικὴ ἐπιτροπὴ, σ. VI, ἀκολουθεῖ ὁ πρόλογος σ. VII καὶ ὁ πίναξ τῶν συνεργατῶν σσ. IX-XI, οἱ συντομογραφίαι: 1ον οἱ βιβλικές II καὶ ΚΔ σ. XIII, 2ον γενικὲς καὶ περιοδικῶν σσ. XIV/XV, 3ον τῶν μοναχικῶν ταγματῶν σσ. XVI/XVII, 4ον τῆς βιβλιογραφίας σσ. XVIII-XXXI. Τὴν σύνταξιν ἐπιμελεῖται ὁ Dr. Florian Trenner (St. Ottilien).

Στὸν πρόλογο ἐκφράζονται οἱ σκοποὶ τοῦ ὅλου ἔργου: Τὸ νέον «Marienlexikon» προβλέπεται νὰ ἐκδοθῇ σὲ 4 τόμους. Κάθε ἔτος καὶ τόμος. Ἐπιθυμεῖ νὰ πληροφορήσῃ συνοπτικὰ καὶ σύμφωνα μὲ τις θέσεις τῆς συγχρόνου ἐρεύνης τοὺς εἰδικούς ἐπιστήμονας, τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ποιμαντικὴν καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ ἀπαντήσῃ σὲ προβλήματα, ποὺ ἦταν καὶ εἶναι σημαντικὰ ὡς πρὸς τὴν Θεοτόκον στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν. Σκοπὸν ἔθεσε νὰ ἐκθέσῃ καὶ παραστήσῃ καὶ προβάλῃ ὅσα ἡ Ἐκκλησία κηρύττει γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴν θέσι τῆς Θεομήτορος στὸ θεῖο σχέδιον τῆς σωτηρίας, πῶς ἐξελίχθη ἡ Μαρριολογικὴ διδασκαλία, ποὺ στηρίζονται καὶ σὲ τί συνίστανται οἱ βιβλικές τῆς βάσεις, πῶς αἰτιολογεῖται θεολογικῶς καὶ ποιά συμμετοχὴ ἔχει ἡ πίστις τῆς προσευχομένης σ' Αὐτὴν Ἐκκλησίας. Τὸ λεξικὸν ἐπιθυμεῖ ἀκόμη νὰ πιστοποιήσῃ ποιά τοποθέτησι πῆραν Ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ μὴ θεολόγοι ἔναντι τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ καὶ τις ὁμολογίαι ὡς πρὸς Αὐτὴν τῆς Ἐκκλησίας. Τί ἐκήρυξαν οἱ ἱεροκήρυκες γι' Αὐτὴν, μὲ ποιούς τίτλους ἐξυμνήθη, μὲ ποιούς ὕμνους καὶ ᾠδα καὶ μὲ ποιέες προσευχὲς τὴν ἐπικαλούμεθα. Ἀκόμη ἐπιθυμεῖ νὰ πληροφορήσῃ πῶς κατοπτρεύθη ἡ μορφή τῆς Παρθένου Μαρίας ἀπὸ τοὺς ποιητὰς, στοχαστὰς, δοκιμογράφους καὶ βαθιὰ σκεπτομένους, πῶς καταξιώθηκε ὁ σεβασμὸς τῆς ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, τοὺς λογογράφους καὶ πῶς παρεστάθη ἀπὸ τοὺς ποιητὰς καὶ καλλιτέχναις. Ποιά ἔργα συνέθεσαν πρὸς τιμὴν τῆς καὶ ἐξύμνησαν οἱ μουσουργοί, ἀνήγειραν οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ ἐδημιούργησαν οἱ χειροτέχνες.

Τὸ λεξικὸν ἐπιδιώκει νὰ μαρτυρήσῃ καὶ πιστοποιήσῃ τὴν πνευματικὴν ταγματῶν μοναστικῶν καὶ θρησκευτικῶν κοινωνιῶν καὶ κοινοτήτων καὶ νὰ ἐπεξεργασθῇ οἰκουμενικὲς προοπτικὲς καὶ ἀπόψεις τῆς τιμῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν Μαρίαν. Ἐπίσης ὅμως νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν σὲ παράλληλα καὶ διαφορὰς στὴν περιοχὴ καὶ τὴν σφαῖρα τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων. Τέλος, ἐπιχειρεῖ νὰ δώσῃ γενικὴ θεώρησι καὶ ἐπισκόπησι τῶν τόπων, τῶν χωρῶν, τῆς πολλαπλότητος τῆς συνηθείας νὰ ἐπικαλοῦνται μὲ ἰδιαιτέρο τρόπο καὶ νὰ τιμοῦν τὴν Παναγίαν μητέρα. Ἐπίσης, σὲ ποιά ἱστορικὰ γεγονότα κατέγραψαν τὴν μεσιτεία τῆς καὶ συνδρομὴ, συμπαράστασι καὶ συναντίληψί τῆς στὴν ἀποσόβησι ἐπαπειλούντων κινδύνων, μάλιστα ἐξαιρετικῶν περιστάσεων, καὶ συμβεβηκότων. Ἔτσι ἐπιδιώκεται συνολικὴ θεώρησι, ποὺ ξυπνᾷ τὴν κατανόησι γιὰ τὴν πίστι στὴν Θεομήτορα καὶ γιὰ τὴν εὐσέβεια πρὸς τὴν Παρθένον Μαρίαν στὸ παρελθὸν καὶ τὴν κάμει καρποφόρα γιὰ τὸ παρόν. Δὲν πρόκειται γιὰ λεξικολογικὴ συντήρησι καὶ κονσερβοποίησι, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐπανανακάλυψι καὶ ἐπαναπόκτησι καὶ ἐκ νέου ἰδιοποίησι τῆς παραδόσεως.

Τὸ ὅλο ἐγχείρημα ἐστέφθη πραγματικὰ μὲ ἐπιτυχία στοὺς ἤδη δύο ἐκδοθέντας τόμους μὲ τὸ πλῆθος τῶν συνεργατῶν ἀπὸ ὅλους τοὺς θεολογικούς καὶ ἐπιστημονικούς κλάδους, ποὺ ὁ κατάλογος μόνον τῶν ὀνομάτων εἰς μὲν τὸν πρώτον τόμον ἀνέρχεται στοὺς 384 (σσ. IX-XI), στὸν δὲ δεύτερο τόμον στοὺς 339 (σσ. 7/9) καὶ τὴν ποικιλία καὶ πολυειδίαν τῶν ἐπιστημονικῶν θεμελιωμένων κατατοπιστικῶν λημμάτων.

ΚΩΝΣΤ. Β. ΚΑΛΑΙΝΙΚΟΣ